

Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur

Ottoman Intelligence Network and Imam Mansur

*Ahmet Yüksel**

Özet

Rusya Kırım'ı ilhak ettikten sonra gözünü Kafkas topraklarına dikmişti. Gürcistan'a kadar sokulunca vaziyet Kafkas halkları için tehlikeli bir boyut kazandı. Bu nedenle süratle harekete geçmek gerekiyordu. O güne kadar kimsenin egemenliği altında yaşamadıkları için Kafkasyalıların Ruslara karşı harekete geçmesi çok zor değildi. Mesele, sadece hareketin birliktelik içerisinde ve tek bir amaç doğrultusunda örgütlenmesiydi. Ortaya çıkan esrarengiz bir adam bunu kolaylıkla başardı. Rus yayılmasının sanıldığı kadar hızlı ve kolay olmayacağını ispatladı. O adam tarihî kaynaklarda bazen Şeyh kimi zamansa İmam olarak zikredilen Mansur'dan başkası değildi.

Osmanlıları ve Rusları bir hayli meşgul eden Mansur kimdi? Nasıl ortaya çıktı? Daha önemlisi sert tabiatıyla meşhur olan koskoca bir kitleyi ortak bir hedefe yöneltmeyi nasıl başardı? İşte bu çalışma, Ruslara karşı gazavat bayrağı açan liderlerin ilki olan Mansur'un macerasını bir de Osmanlı istihbarat raporları ışığında ortaya koyabilme amacından neşet etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı istihbaratı, İmam Mansur, Kafkasya, Rusya.

Abstract

After the annexation of the Crimea, Russia had soared to the Caucasian lands. The situation was formed as a dangerous size for the Caucasian peoples when it crept through to Georgia. So it was necessary to develop fast. So it was not hard for the Caucasians take action opposite to the Russians that they had never been live under anyone's sovereign. The problem was only the organization of motion together and for one purpose. A mysterious man achieved it easily. He proved

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas.
E-posta: ahmetarih@hotmail.com

that the Russian invasion would not be fast and easy as much as estimated. He was not the man except Mansur mentioned as Sheikh in some historical sources sometimes and as Imam the other times.

Who was the Mansur most occupied both Ottomans and Russians? How did he emerge? More important how did he achieve directed a big mass which was famous with its hard nation to a mutual aim? So this study, emeged from an aim as the explaining of the adventure of Mansur who was one of the first leaders opened a war flag to the Russians from the Ottoman intelligence reports.

Keywords: Ottoman Intelligence, Imam Mansur, ,Caucasia, Russia

Giriş: Kafkasya Müridizmi ve İmam Mansur

Arapça olan “mürîd” kelimesi yeni Türkçede “dervişlerin emrine giren çıracak, havari” anlamına gelir. “Mürîdizm” ise sosyal eşitlik ve dağ köylülerinin ulusal bağımsızlığı için savaşanların çıkarını yansıtır ve bilimsel açıdan dinî bir doktrin olarak kabul edilir. Ancak kullanıldıkları koşullara bağlı olarak tüm kelimelerin anlam genişlemesine uğradıkları hakikatinden yola çıkınca Müridizmi, 19.yüzyılda Kafkaslarda hâkim olan dinî-siyasî bir felsefe ve bir hayat tarzı¹ şeklinde tanımlamak mümkündür. Ayrıca dinî temanın yanında millî yanı daha ağır basmaktadır veya İslam’ın cihad anlayışıyla milliyetçiliği birleştirmiştir denilebilir. Şöyle ki Rus İmparatorluğu’nun emperyalist politikasına karşı Kuzey Kafkasya halkları ideal savunma alternatifini ve disiplinini İslamîlikte buldular. İslamîlik, kanalize edilmemiş bu çevik ve hareketli halklar için dağınık, düzensiz ve münferit enerjiyi birleştirip toparlayan bir kaynak olmuştur. Dolayısıyla, Kuzey Kafkasya’da statik ideali, hedefi belirleyen bir aksiyona dönüştürmüştür.²

Şöyle ki, Ferah Ali Paşa’nın Soğucak muhafızlığına atanmasından sonra Kafkasya’da yayılmaya başlayan İslamiyet Kafkas kavimlerini Ruslara karşı birleştirici bir unsur haline gelmiştir.³ Böylece, o ana kadar Kafkasyalılar

¹ Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, Çev. Akın Kösetorunu, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1985, s.10. Kafkasya müridizminin doğuşu, gelişimi ve genişlemesi ile ilgili olarak bkz. Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, Haz. Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yay., İstanbul 1987; Ahmed Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)*, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1994.

² Tarık Cemal Kutlu, *İmam Mansur*, Bayrak Yay., İstanbul 1987, s.55.

³Ferah Ali Paşa’nın Kafkasları İslamlaştırma ve Osmanlı İmparatorluğu’na yakınlaştırma çabaları için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III, Matbaa-i Osmaniye, 2. Baskı, Dersaadet 1309, s.186, v.d.; Hayati Bice, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.11-14; Zübeyde Güneş Yağcı, *Ferah Ali Paşa’nın Soğucak Muhafızlığı*

arasında mevcut olan coğrafya, mukadderat ve düşman birliği gibi bağlayıcı unsurlara bir de din birliği eklenmiş oluyordu. Kafkasya müridizmi şeklinde tanımlanan bu gelişme Kafkasya halklarını Ruslarla mücadele etme konusunda tetikleyici ve besleyici bir unsur olmuştur. İslam dininin manevi desteğiyle bu mücadeleyi başlatan ve sürdüren “İmam” lakaplı dinî ve millî kahramanlar ortaya çıkmıştır. İşte 1785 yılında ortaya çıkan ve Dağlı halkları arasında Müridizm fikrini ilk yayan kişi Mansur’dur. Kendisi, Rusya’ya karşı mücadele konusunda Kafkas kavimlerini birleştirmeyi başardığı için Dağlıların ilk ulusal önderi ve ulusal devlet fikrinin de kurucusu olarak kabul edilir. Nitekim Mansur’un ölümünden sonra iş ve düşünceleri sonuçsuz kalmamış, en canlı örneği Şeyh Şamil olmak üzere, Müridizm; Kafkaslarda çok sonraları da olsa yeniden canlanmıştır.⁴

Mansur’un hareketinin veya müridizmin temeli ise din birliğine dayalı tarikatlarla bağlanmaktadır. Kafkasya’da yerleşen bu tarikat anlayışı ise diğer coğrafyalardaki türdeşleriyle kıyas dahi edilemeyecek bir niteliğe sahiptir. Çünkü bunlar doğrudan doğruya bir mücadele teşkilatıdır. Tarikat şeyhi aynı zamanda komutan, müritleri ise savaşçı grup statüsünde olmuşlardır.⁵ A.Bennigsen’in tespitlerine göre; Nakşbendiyye, Kâdiriyye, Yeseviyye ve Kübreviyye Kafkasya’da etkili olan tarikatlardan birkaçıydı ve Mansur bunlardan ilkinde ait kurallardan güç alıyordu. Ona göre,

“Nakşibendi tarikatı 1783’te İmam Mansur’dan 1920-1921’de İmam Necmuddîn Godsinksî’ye kadar Kafkasya’da Ruslara karşı yapılan savaşların yönetimini elinde bulundurmakla çok büyük bir prestij kazanmıştı.”⁶

Mansur’un Nakşibendî geleneğinde hangi silsileye intisap ettiği ise belli değildir.⁷

Son olarak, Rus yazarların bir “dinsel bağnazlık” biçiminde betimleme gayretlerinin bir yansıması olarak Mansur’un Kafkasya’da başlattığı müridizmi bir gazavat ve gazavatı da “din uğrunda yapılan kutsal cihad” şeklinde tanımlama çabalarına yapılan bir itirazı da burada paylaşmak gerekiyor. Bu itirazın sahibi olan A. Kundukh’a göre, Dağlıların Rusya’ya “ilan ettikleri cihad” sorunu başka bir biçimdeydi: Aslında din uğrunda cihad hiçbir zaman hiç

(1781-1785), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998.

⁴ A. Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s.31, 37.

⁵ İsmail Berkok, *Tarihî Kafkasya*, İstanbul 1958, s.380-381.

⁶ Alexandre Bennigsen-Chantal Lemerrier-Quellejav, *Sûfî ve Komiser Rusya’da İslâm Tarikatları*, Çev. Osman Türer, Akçağ Yay., Ankara 1988, s.81. Nakşbendiyye’nin Kafkasya’daki diğer tarikatlara üstünlük sağlaması ile ilgili olarak bkz. Muharrem Yıldız, *Dünden Bugüne Kafkasya*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2006, s.197-199; Anna Zelkina, *In Quest for God and Freedom: The Sufi Response to the Russian Advance in the North Caucasus*, London 2000, s.75-116.

⁷ H. Bice, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, s.15.

kimseye ilan edilmemişti. Çünkü Dağlılar bir hilafet kuruluşuna sahip olmadıklarından İslam dünyasının merkezi durumunda değillerdi. Dolayısıyla Kafkasya'daki mücadele sadece Rusya'nın Kafkasya'yı hâkimiyet altına alma çabalarını önlemeye çalışan bir özgürlük savaşıydı.⁸

A. Kimlik, Misyon ve Ruslarla Mücadele

1) Mansur Kimdir?

Bu, bir çırpıda cevap üretilebilecek türden bir soru değildir. Çünkü Mansur'un kökeni veya esas kimliği hakkında yerli ve yabancı araştırmacıların bir hayli, aynı miktarda da farklı görüş veya tespitleri vardır. K. Kafli'nin de ifade ettiği gibi "büyük adamların çoğu için geçerli olduğu üzere, Mansur hakkında da birbirini tutmayan rivayetler yayılmış; bir bakıma adeta efsane adamı olmuştur."⁹

Bir rivayete göre, İmam Mansur Nogay soyundandır. Bu rivayet Hammer ve Jorga tarafından tekrar edile gelmiştir.¹⁰ Onların eserlerine ilham veren Zinkeisen ise "Mansur'un asıl kökeni sır dolu bir karanlığa gömülüdür" der ve ekler: "oldukça güvenilir addedilecek bir kaynağa göre, ünlü İran Şahı Nadir Han'ın soyundan geliyordu."¹¹Kafkasya'ya dair mühim bir eser oluşturan A. Kazım Bek'e göre, Mansur Orenburglu bir Tatar'dır. Mirza Hasan Dağıstanî ise Mansur'un 1784 senesinde Osmanlı hükümeti tarafından Dağıstan'a gönderildiği iddiasındadır.¹² Onunla

Resim I: İmam Mansur

aynı iddiayı paylaşan, ama birçoğu Batılı olan araştırmacı veya yazarlara göre Mansur, Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet eden bir İtalyan'dır. Torino'daki devlet arşivlerini yıllarca araştıran Profesör Ottino, Mansur'un son iki senesini

⁸ A. Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s.21-22; Gazavat ve cihat kavramları ile Kafkasların bağımsızlık hareketinin kökeninde İslamî unsurların oynadığı rolün uzun bir tartışması için bkz. Robert W. Schaefer, *The Insurgency In Chechnya And The North Caucasus*, Greenwood Publishing Group, 2010, s.144-179.

⁹ Kadircan Kafli, *Şimalî Kafkasya*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1942, s.81.

¹⁰ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, Üçdal Neşr., İstanbul 1998, s.43; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s.51.

¹¹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s.361.

¹² T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.10.

mahpus olarak geçirdiği Şlisselburg Kalesi'nden babasına yazdığı mektupları bulduğunu ileri sürerek bunları 1876 senesinde neşretmiştir. Ona göre, Mansur'un esas ismi Giovanni Battista Boetti'dir. Tıp tahsili yapmak amacıyla 15 yaşında evden kaçmıştır. Yaşadığı birçok maceranın ardından bir Dominik papazı suretinde doğuya misyoner olarak gitmiştir. Birçok bölgede dolaştıktan sonra nihayet Anadolu'da Kürtlerin arasında Müslüman bir lider olarak ortaya çıkmıştır. Bundan sonradır ki Osmanlı padişahı tarafından gönderildiği Kafkasya'da müridizmi başlatmıştır. Ancak bu hikâyeyi nakleden J. F. Baddeley'e göre, Mansur'un bir lider olarak ilk defa ortaya çıkışına dair "Ottino'nun anlattıkları tamamıyla bir hayal gücünün ürünüdür."¹³ Zaten P. B. Henze de "Şeyh Mansur'un Türklere hizmet eden bir İtalyan olduğu iddiasının A. Benningsen'in Rus ve Osmanlı arşiv kaynaklarıyla yaptığı kapsamlı çalışmalar neticesinde kesin surette çürütüldüğünü" bildiriyor ve Mansur'un Çeçenistanlı olduğunu ilave ediyor.¹⁴ Aynı şekilde Kafkasya kökenli tarihçiler de Mansur'un İtalyan asıllı olduğuna dair rivayeti şüpheye düşmeden reddederler.¹⁵

Rus yazarlara gelince Mansur'un İtalyan olduğunu ileri sürenler varsa da çoğunluk Çeçen olduğunu kabul etmektedir. Onlardan birisi olan N. Dubrovin'e göre "Şeyh Mansur gerçek bir dağlı ve Çeçendir".¹⁶ Osmanlılar veya Cumhuriyet devri Türk tarihçileri de mevcut arşiv kayıtlarından ve kroniklerden hareketle İmam Mansur'un Çeçen asıllı olduğunda birleşirler.¹⁷ Mansur meselesi hakkında temel başvuru eseri niteliğine sahip olan Cevdet Paşa'nın tarihinde, Mansur'un Çeçenistan'ın merkezi olan Grozni civarındaki Aldi isimli köyde; orta halli, Müslüman ve dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiği, asıl adınınsa Uşurma olduğu kaydedilmiştir.¹⁸ T. Kutlu, Uşurma ismini kendisinin değiştirmedigini, rüyasında Hazret-i Muhammed'in kendisine "Mansur" şeklinde seslenmesi münasebetiyle bu adı kullandığını belirtiyor.¹⁹

Mansur'un doğum tarihi ile ilgili olarak da 1722, 1732 ve 1748 gibi birbirinden farklı rakamlar bir araya getirilmişse de yaygın kanaat sonuncusunun

¹³ John F.Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yay., İstanbul 1995, s.73. K.Kaflı, Ottino'nun tespit ettiğini öne sürdüğü bilgileri biraz daha farklı bir surette aktarmıştır. Bkz. *Şimalî Kafkasya*, s.81.

¹⁴ P. B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç*, s.33, not:11.

¹⁵ K. Kaflı, *Şimalî Kafkasya*, s.81.

¹⁶ A. Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s.30-31.

¹⁷ Mütercim Ayıntâbî Ahmed Asım, *Asım Tarihi*, I, Ceride-i Havadis Matbaası, Dersaadet (Baskı tarihi belirtilmemiş), s.15; T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.14; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979, s.117; Vasfı Güsar, "Uşurman-Şeyh Mansur, 1722-1749", *Kafkas Dergisi*, S.I, İstanbul 1957, s.6.

¹⁸ *Tarih-i Cevdet*, III, s.245.

¹⁹ T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.26.

akla daha yakın olduğu yönündedir.²⁰ Mansur'un tahsili hususunda da ihtilaf vardır. Rus yazarlar Buhara'da eğitim gördüğünü ileri sürerken,²¹ Çeçenlerde adet olduğu üzere çok küçükken Kur'an kursuna gönderildiğinden bahsedilmektedir. Buna göre, okuma çağına gelince köyündeki medresede tahsile başlamış ve zamanla Arapçasını ilerleterek Kur'an'ın manasını anlamaya çaba sarf etmiştir. Ayrıca o devirde Kafkasya'da İslamiyet'in en koyu merkezi ve din âlimlerinin bulunduğu bir bölge olan Dağıstan'a giderek din alanında tahsilini derinleştirdikten sonra geri döndüğü köyünde imamlık yapmaya başladığından bahsedilmektedir.²²

2) Kafkas Halklarıyla Etkileşim ve Birleşim

Mansur, Aldi camiindeki vaaz ve hutbeleriyle dikkat çekmeye başladı. Çünkü "Kuzey Kafkasya kavimlerinin birliği ve ortak cihadı" ile "Ruslara karşı mücadele" gibi o zamana kadar duyulmamış bir fikrin ve hareketin sözcülüğünü yapıyordu. "Bütün Kuzey Kafkasyalılar birleşmelidir, birleşmemeleri Kuran-ı Kerim'e aykırı olur ve işte o zaman Ruslar Müslüman memleketlerini işgal edip halkların özgürlüklerini yok eder, böylece dinsiz ve vatansız yaşamak zorunda kalırsınız..." Bunlar, cemaatin önünde ısrarla vurgulamaya çalıştığı düşüncelerdi.²³ Çok geçmeden de büyük bir hatip oldu ve "Rus eseri olan her şey haramdır" sözüyle etrafına Rus düşmanlığı aşılamağa başladı. Batılılara göre, "kısacası şanlı geçmişlerini tekrar canlandırmak için bütün Müslümanları kutsal savaşa çağırıyordu"²⁴ Çağrısı ise asla karşılıksız kalmadı. Çünkü rüyasında Peygamber'den cihad için emir aldığı, halk arasında yayılmıştı.²⁵ Rusya'ya kölecesine boyun eğmek tehlikesi karşısında onun vaazlarından çıkan anlamı dikkatle kavramaktan kendisini alamayan Kafkas ulusu ise tam manasıyla yeniden doğarcasına değişiyordu.²⁶

İmam Mansur yanındaki müritlerle birlikte köyleri dolaşmaya ve zikirle başladı. Her gittiği yerde büyük bir coşkuyla karşılandı. Millet onu Allah'ın temsilcisi olarak kabul ediyordu.²⁷ Zaten Rus istilasının başlayacağı duyulunca Millet'in ortak görüşüyle ve büyük bir güven duygusuyla "İmam ve reis" seçildi. Başlangıçta etrafında Çeçen ve İnguşlar toplandı. Sonraları Dağıstan ve

²⁰ A. Zelkina, *In Quest for God and Freedom...*, s.58-62; B. Batırhan, "Şeyh Mansur", *Kafkasya*, C.I, S.6, Başnur Matbaası, Ankara 1965; K. Kaflı, *Şimalî Kafkasya*, s.80; T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.16; A. Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s.119.

²¹ J. F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, s.73.

²² B. Batırhan, "Şeyh Mansur", s.4; T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.16-18.

²³ T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.19-20.

²⁴ J. W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.363; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.44-45; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.51.

²⁵ B. Batırhan, "Şeyh Mansur", s.5.

²⁶ A. Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s.34.

²⁷ T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.20-21.

Kabartay beyleri de onu desteklemeye başladı. Avarların reisi olan Ummuhan, Mansur'a gönderdiği mektupta hediyelerle birlikte kendisini görmeye geleceğini bildiriyordu. Bu suretle Mansur; Sunja, Terek ve Kuban nehirleri arasındaki sahada yaşayan halkları İslam dininin manevi desteğinde Ruslara karşı birleştirmeyi ve harekete geçirmeyi başarmış oluyordu.²⁸ Hatta Anadolu'dan dahi Çeçenistan'a, Mansur'un yanına gaza ve cihad yapmaya gidenler oldu. Antep ulemasından Seyyid Halil Efendi adındaki bir zat onlardan ilkiydi ve bir iki yüz kadar talebesiyle Mansur'a iltihak etmişti.²⁹

3) Ruslarla Mücadeleler

Mansur'un önderliğinde Ruslarla girişilen Aldi Savaşı'ndan 9 ay önce ortaya çıkan bu dinî ve siyasî durum, Çarlık yönetimini oldukça rahatsız etmeye başlamıştı. Çünkü Mansur'un ortaya çıkışı hem Çeçenler hem de komşu halklar arasında, Rusya'nın istilacı emellerini engellemeye yönelik bir cephe vücuda getiriyordu.³⁰ Dağlıları birleştiren ve canlandıran Mansur'un ünü bütün Kuzey Kafkasya'ya yayılırken Ruslar da uyumuyor, Dağlıların ulusal kıpırdanışları dikkatle izleniyordu. İzlenimler ise Rusları iyiden iyiye tedirgin ediyor ve kalplerini korkuyla dolduruyordu.³¹ Haksız da değillerdi. Çünkü kısa bir süre sonra Mansur'un etrafında cihad için toplananların sayısı 10 bini buldu. Kafkasya'da böyle dinî bir kisve altında kuvvetli bir milliyetçi grubun teşekkül etmekte olduğunu anlayan, ancak Kırım ve Gürcistan'da olduğu gibi kaleyi içerden zapt etmenin mümkün olmadığını³² gören ve silahla harekâta başlamanın lüzumuna inanan Ruslar çareyi savaşta görmüşlerdi.

a) Aldi Savaşı

İlk olarak, Mansur'u ölü ya da diri yakalamak amacıyla, 1785 yılında General Potemkin'in emriyle Albay Pierri komutasındaki 10 bin kişilik bir Rus birliği Aldi üzerine yürüdü. Bir keşif mahiyetinde gelişen bu harekât daha sonraki uzun savaşlarda sık sık karşılaşılan sonucu verdi. Çeçenistan ormanları, savaş alanlarında büyük ün kazanmış olan Rus askerlerine mezar oldu. Şöyle ki

²⁸ B. Batırhan, "Şeyh Mansur", s.4.

²⁹ *Asım Taribi*, I, s.16.

³⁰ T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.21.

³¹ A. Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s.34.

³² İmam Mansur'un Rusya içlerine taarruz edeceği haberleri ile beraber, zaten ortaya çıkışıyla da telaşlanmış bulunan Ruslar, hiç zaman yitirmeden hile çarkını döndürmeye koyuldular. Kabartay içlerine casuslar gönderip Kabartayları Mansur'dan koparmaya başladılar. Bu casuslar aracılığı ile halkın bir kısmını Mansur'un saflarından ayırmayı başarmışlardır. Tabii Ruslar, II. Katerina'nın siyasi zekası sayesinde Çerkez içlerine casus göndermekle yetinmemiş, Oranburg'daki Tatar müftüsü Muhammed Can maşası ile de Mansur'u "yalancı peygamberlikle" itham eden bildiriler yayımlamışlardır. Bkz. T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.41; V. Güsar, "Uşurman-Şeyh Mansur, 1722-1749", s.7; *Asım Taribi*, I, s.15-16; B. Batırhan, "Şeyh Mansur", s.7.

Pierri, kendisine verilen emir üzerine Mansur'un doğduğu köy olan Aldi'yi kuşattı ve ele geçirdi. Fakat Mansur kurtulmayı başardı. Dönüş yolundaki Ruslar sık ormanlar içinde kuşatıldı ve Pierri de aralarında olmak üzere dört saat içinde imha edildiler. Bu zafer, Mansur'a büyük bir şöhret sağladı ve Kafkasya'nın her tarafından akın akın gelen savaşçılar ona katılmaya başladılar.³³ Kısa bir süre sonra etrafında Avar, Lak, Gazikumuk gibi Dağıstanlılar ve Oset, Kabartay gibi Orta Kafkasyalılar, başlarında kendi önderleri olduğu halde küme küme gelip Mansur'un bayrağı altında toplanmaya başladılar. Bu suretle ilk defa Kuzey Kafkas milletleri arasında milli bir birlik tesis edilmiş oluyordu.³⁴

b) İkinci Rus Harekâtı ve İkinci Darbe (Kumkale Savaşı)

Ruslar, Aldi'de uğradıkları yenilgiyi sindirememiş olduklarından 8 Eylül 1785 tarihinden sonra civar kalelerde bulunan askerlerini toplayarak Mansur'un üstüne yeniden saldırmışlar, ancak Çeçenler şiddetle direnerek Rusları ikinci kez geri püskürtmeyi başarmışlardır.³⁵

c) Kızlar (Kizlyar) Kalesi'ne Hücumlar

Aldi ve Kumkale savaşlarının ardından Mansur 1785 ve 1786 yıllarında Kızlar Kalesi'ne aralıklarla iki kez taarruz etmiştir. Ancak Rusların Kafkasya'yı istila gayelerine erişme amaçlı oluşturdukları önemli üslerden birisi olan Kızlar Kalesi'nin iyi tahkim edilmiş olması nedeniyle ilk saldırı sonunda sadece esirler alındı ve düşmana kısmî zarar verildi. Mansur, sonra Dağıstan'daki Kumuk beyleriyle müttefik olarak kaleye tekrar saldırdı. 15 bin kişilik bir kuvvetle gerçekleşen bu taarruz neticesinde ise kaleye ait palankanın biri ele geçirildi, fakat kalenin tahkimli olması sebebiyle iç kaleyi ele geçirmek mümkün olmadı. Yine çok miktarda ganimetle geri dönmekle yetinildi. Bu olaydan sonra İmam Mansur bir süre eylemlerine ara vermiş, çevre kabile ve kavimleri İslam'a davet etmekle meşgul olmuştur.³⁶

d) Tatartub Savaşı

Ruslar, Mansur'un bahsedilen taarruzlarına bir son vermek amacıyla 30 Ekim 1785 tarihinde Albay Nagel komutasındaki 15 bin kişilik bir kuvvetle yeni bir genel taarruza giriştiler. İki ordu 2 Kasım'da Terek nehri kıyılarında bulunan Tatartub'da karşılaştı. Yerli araştırmacılara göre Ruslar, Mansur kuvvetlerinin gerçekleştirdiği taarruza dayanamayarak bir kez daha çekilmeye mecbur

³³ Ahmet Câvid, *Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Câvid Bey'in Müntehabâtı)*, Haz. Adnan Baycar, Yeditepe Yay., İstanbul 2004, s.697; J. F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, s.73-74; İ. Berkok, *Tarihî Kafkasya*, s.384; V. Güsar, "Uşurman-Şeyh Mansur, 1722-1749", s.7.

³⁴ A. Zelkina, *In Quest for God and Freedom...*, s.63-69; K. Kafı, *Şimalî Kafkasya*, s.82; B. Batırhan, "Şeyh Mansur", s.5-6; A. Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, s.36.

³⁵ T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.32.

³⁶ B. Batırhan, "Şeyh Mansur", s.5-6; T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.33.

kalmıştır.³⁷ J.F.Baddeley ise Dağlıların büyük bir yenilgiye uğrayarak dağıldıklarını, ayrıca bu yenilgi üzerine Şeyh Mansur'un Karadeniz kıyısındaki Türklere sığındığını, bir yıl gibi kısa bir zaman içindeyse eski ününe kavuştuğunu ifade etmektedir.³⁸

4) 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi ve İmam Mansur

1787 senesinde Osmanlı-Rusya savaşı başladığında Mansur, Çerkez Prensi Gazi Giray'ın yardımıyla Kuban bölgesinde tekrar harekâta başlamıştı. Soğucak muhafızı Ferah Ali Paşa, onu Anapa'ya³⁹ davet etmiş ve Türklerin Mansur kuvvetlerine silah, top ve cephaneye yardımında bulunacaklarını vaat etmişti. Bu teşebbüsle, Mansur'un Kuban'daki durumu daha ziyade kuvvetlenmiş ve önem kazanmıştı. O sırada General Potemkin de Kafkasyalıları, mukavemetlerini kırarak bir daha baş kaldıramayacak duruma sokmak için yaklaşık 10 bin kişilik bir kuvvetle Kuban nehrini geçerek Mansur'un üzerine taarruz etti. Ancak ok, yay, kama, kılıç ve basit silahlarla savaşan Çerkezlerin direnişi ve ardından gelen taarruzları karşısında bozguna uğrayarak geri çekildi. Bir sonraki yıl gerçekleşen Rus taarruzu da aynı şekilde neticelendi. Mansur kuvvetlerinin bu başarılı muharebeleri her tarafta takdirle karşılanmış, ancak arzu edilen yardım alınmadığından bir süreklilik ve kesinlik ifade etmemiştir. Ama Anapa istikametinde gelişen Rus taarruzlarını büyük bir cesaretle geri püskürtmüş olmaları Osmanlı ordusu hesabına büyük bir hizmet olmuştur.⁴⁰

5) Esir Düşmesi ve Ölümü

Mansur, 15 Temmuz 1791 tarihinde, Anapa Kalesi'ni Rus birliklerine karşı İpekli Zâde Köse Mustafa Paşa ile birlikte savunurken yaralanmış ve onunla birlikte Ruslara esir düşmüştür. Petersburg'a götürülmüş ve tedavisinden sonra Çariçe II. Katerina ile görüşmüştür. 15 Ekim 1791 tarihinde ise Şlisselburg Kalesi'ne hapsedilmiştir. 10 Ocak 1792 tarihinde Osmanlı ve Rusya imparatorlukları arasında imzalanan Yaş Antlaşması'ndan sonra Petersburg'a özel elçi olarak gönderilen Mustafa Rasih Paşa, esirlerin mübadele işleri sırasında Mansur'un da Osmanlılara teslim edilmesini istemiştir. Ancak "Mansur'un Osmanlı tebaası değil bir Çeçen olduğu ve uzun yıllar kendilerine karşı eşkıyalık yaptığı, bu nedenle idam cezasına çarptırıldığı, ancak sonra af edilmişken hapiste muhafızını bıçaklayıp nöbetçi askerine üzerine kama ile hücum ettiği ve tüm bu nedenlerden dolayı da serbest bırakılmasının mümkün

³⁷ V. Güsar, "Uşurman-Şeyh Mansur, 1722-1749", s.7; T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.47-48.

³⁸ J. F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, s.74-75.

³⁹ Anapa kalesi, Çerkezleri Osmanlı İmparatorluğu'na bağlamak vazifesiyle Soğucak'a gönderilen Ferah Ali Paşa tarafından 1782 senesinde yaptırılmıştı. Ali Paşa, buraya hocalar getirtmiş; henüz Müslüman olmayan Çerkezler arasında İslamiyet'i yaymaya başlamıştı. Bkz. K. Kafli, *Şimalî Kafkasya*, s.79.

⁴⁰ A. Zelkina, *In Quest for God and Freedom...*, s.63-71; B. Batırhan, "Şeyh Mansur", s.7-8; T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.50-54.

olmadığı” türünden gerekçelerle Osmanlıların çabaları Rus makamlarınca neticesiz bırakılmıştır. Mansur, esaretinin devam ettiği 13 Nisan 1794 tarihinde ise hayatını kaybetmiştir.⁴¹

B. Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur

Mansur’un hikâyesi en genel hatlarıyla yukarıda anlatıldığı gibidir. Peki, Kafkasya’da Osmanlıları o denli yakından ilgilendiren hadiseler yaşanırken Osmanlı imparatorluk merkezi gelişmelerden ne kadar haberdardır veya haberdar olabilmek için nasıl bir istihbarat ağı oluşturulmuştur? Yürütülen istihbarat faaliyetleri neticesinde ne tür bilgilere ulaşılmıştır? Ulaşılan bilgiler Osmanlıların Kafkasya ve Rusya politikasına nasıl bir etkide bulunmuştur?

Çalışmanın bu kısmında, Osmanlı imparatorluk merkezince veya sınırdaki birim idarecilerince organize edilen Mansur hedefli istihbarat çalışmaları neticesinde ulaşılan bilgilerin tasnif ve tahlil edilmesi suretiyle yukarıda sıralanan sorulara cevaplar üretilmeye çalışılacak, bu üretim bazen kendiliğinden gelişecek ve sonuç kısmında da devam edecektir. Bu sayede Osmanlı yöneticilerinin, imparatorluk merkezinin oldukça ötesinde gelişen ve kendisini doğrudan veya dolaylı surette ilgilendiren askerî-siyasî olaylar karşısında nasıl bir farkındalık içerisinde oldukları ortaya konulacaktır.

1) İstihbarat Ağı ve Bilgi Kanalları

Osmanlı yönetiminin gündemine girdikten ve özellikle Ruslar karşısında zaferden zaferle koştugu duyulduktan sonra, İstanbul ile gelişmelerin yaşanmakta olduğu Kafkasya’ya yakın birimlerde görevli yerel temsilciler arasında Mansur ve faaliyetleri hakkında bilgi toplama amaçlı bir istihbarat ağı oluşturulmuştur. Bu ağ, açıktan veya gizlice sürdürülen bilgi toplama faaliyetleriyle belirli bir işlerlik kazanmıştır. Gizli istihbarat çalışmaları, casuslar ve casuslukla görevlendirilen özel veya resmî kimlikli kimselerce; açık istihbarat çalışmaları ise daha çok imparatorluğun resmî görevlilerince yürütülmüştür. Mansur ile yüz yüze gerçekleşen görüşmeleri kapsıyor olması, açık istihbarat çalışmalarının belirgin bir özelliği olmuştur.

Mevcut kayıtlara bakılırsa, Mansur hedefli istihbarat ağını besleyen ilk bilgi kanalı bir casustur. Şöyle ki, Rusların ilhak ettiği Kırım’daki gelişmelerin İstanbul’a iletilmesi için Sadrazam Halil Hamid Paşa’dan alınan mektup üzerine Soğucak muhafızı Ferah Ali Paşa bölgeye casuslar göndermişti. Onlardan birisi Kuban tarafında bulunan Eke Pazarı (İkepazarı) adlı mahalde görevlendirilmişti

⁴¹ K. Kafli, *Şimalî Kafkasya*, s.86-87; B. Batırhan, “Şeyh Mansur”, *Kafkasya*, C.I, S.7, Başnur Matbaası, Ankara 1965, s.21-22; V. Güsar, “Uşurman-Şeyh Mansur, 1722-1749”, s.9. İmam Mansur’un Ruslarla olan mücadeleleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Moshe Gammar, *The Lone Wolf and the Bear: Three Centuries of Chechen Defiance of Russian Rule*, India 2006, s.17-60.

ve döndüğünde aktardığı bilgiler arasında İmam Mansur adına tesadüf ediliyordu.⁴² Böylece İmam Mansur, Osmanlı İmparatorluğu'nun, konu özelinde ise Osmanlı istihbaratının gündemine girmiş bulunuyordu.

Ferah Ali Paşa, onun hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak amacıyla Enderun ağalarından Kadıoğlu Mehmed'i casuslukla görevlendirip, hemen Mansur tarafına göndermişti. Görev bölgesine gittiğinde casus olduğunu ifşa etmekten sakınması ve gördüğü-ışittiği her şeyi hafızasında tutması gerektiği de kendisine hatırlatılmıştı. Ağa da, Çeçen'de Mansur'un evine kadar giderek onunla birebir görüşme fırsatı bulacaktı. Aldığı talimata ve istihbarat çalışmalarının özüne uygun olarak kendisini Mansur'a oldukça ilginç bir şekilde tanıtıyordu: Sözde, "bir garipti ve aşk hastalığı sebebiyle divane olup dağlara düşmüştü; kendisinin iyileştirici olan hayır dualarının şifa sağlayacağı haber verildiğinden arzu edip yanına gelmişti." Mehmed Ağa kendi ifadesiyle memuriyetine uygun daha birçok tabir ve mukaddimelerle Mansur'a konuk olmuş ve önemli bir istihbarat çalışması gerçekleştirmişti. Onun çalışmaları neticesinde Osmanlı istihbaratına ilişkin önemli bir nokta gün yüzüne çıkmaktadır. Şöyle ki bu hikâyeyi ve raporu kaleme alan Ferah Ali Paşa'nın kâtibi Kesbî Haşim Mehmet Efendi'nin kaydettiği üzere, Kadıoğlu Mehmed Ağa'nın sağladığı bilgilerin doğruluğunu ölçmek için önce görüp işittiklerine dayalı olarak anlattıkları kayda geçiriliyor, ertesi gün ise ifadeleri tekrar kendisinden soruluyordu. Alınan cevap önceki anlattıklarıyla örtüşünce de sağladığı bilgilerde bir uydurma ve abartı olmadığına kanaat getiriliyordu. Bundan sonradır ki görüp-ışittiğini ifade ettiği her ne varsa İstanbul'a iletilmesi kararlaştırılıyordu. Ayrıca raporla birlikte, casusluk için sarf ettiği emek ve zahmetinin karşılığı ödüllendirilir ümidiyle Mehmed Ağa da İstanbul'a gönderilmişti. Ama kendisine itimat edilmediğinden geri döndüğünde masrafları Ferah Ali Paşa tarafından karşılanmıştı. Bu gelişme üzerine Haşim Efendi Kadıoğlu Mehmed Ağa'nın hikâyesinin sonuna "elden ne gelir, devlet idaresinde doğruluk para etmiyor" şeklinde bir ibare düşmekten kendisini alamamıştır.⁴³

Bu şekilde yürütülen istihbarat çalışmalarından sonra İstanbul'daki yöneticiler de Mansur'un varlığından haberdardı, ancak Vâsıf'ın dediği gibi, "Dağistan havâlisinde bir müddetden berû şöhret-yâb-ı zübûr olan Mansûr'un hakikat-i bâline gereği gibi utulâ' (öğrenme) mümkün olmamıştı." Bu nedenle bilgi sahibi bir adamın gidip onu çıplak gözle müşahede ettikten sonra gelip durumunu bildirmesi için bir emir çıkarıldı. Emrin muhatabı olan Sohum muhafızı Keleş Bey ise Hasan Efendi ismindeki bir adamını hediyeyle birlikte hemen o tarafa

⁴² Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkez*, Haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yay., İstanbul 2012, s.76-79.

⁴³ *A.g.e.*, s.79-83.

gönderdi. Hasan Efendi, varıp Mansur ile görüştüktan ve ahvalini gereği gibi öğrendikten sonra bilgi aktarımı için doğrudan İstanbul'a gönderildi.⁴⁴

Cevdet Paşa'nın deyimiyle, Mansur'un şöhretinin velvelesi gün geçtikçe genişliyorken, İstanbul henüz onun hakkında kanaat verecek kadar bir bilgiye sahip değildi.⁴⁵ Bu nedenle farklı kanallardan yeni araştırmalara gidilmesi gerekiyordu. Soğucak naibinin Mansur'un ilmini, faziletini ve kudretini ölçmek için yola çıkarılmış olması,⁴⁶ bahsedilen gerekliliğin sadece ufak bir yansımasıydı. Ferah Ali Paşa'nın kaftancısı, aynı zamanda Hacılar Kalesi mütesellimi olan Ali Ağa da aynı amaçla görevlendirilmişti. Ağa'nın Mansur hakkında topladığı bilgileri içeren istihbarat raporu ise türdeşleri arasında hacim itibariyle bir adım öne çıkıyordu. Kendi ifadesiyle, Soğucak'a 100 saat mesafede olan Hacılar Kalesi; İmam Mansur'un olduğu Çeçen'e 5 konak veya biraz daha fazla mesafedeydi. Ali Ağa, raporuna ise "İmam zuhur edeli 9-10 ay kadar olmuştur, bütün hareketleri malumdur ve kaydedilmiştir" şeklinde oldukça iddialı bir şekilde giriş yapmıştı. Rapordan anlaşıldığı kadarıyla, Ağa'nın bilgi kanalları casusluk için tedarik ettiği adamlar ve kendisine bağlılığından şüphe duymadığı Nogay mirzalarıydı.⁴⁷ Bu arada Ferah Ali Paşa da boş durmuyor, Mansur'un ahvalini casuslar kanalıyla takip etmesi gerektiğine ilişkin aldığı emir üzerine Abaza beylerinden olan kayınbiraderini o iş için görevlendiriyordu.⁴⁸

Bu şekilde istihbarat çalışmaları artarken, yeni olduğu kadar ihtilafı ve bir o kadar da endişe verici bilgiler ortaya çıkıyordu. Buna yalan-yanlış değerlendirmeler de eklenince doğru bilgiye ulaşma, bu sayede yanlış değerlendirmeleri ve bir kuruntu hükmünde kalan kaygıları giderme gayreti yeni araştırmalar yapılması mecburiyetini doğuruyordu. Mesela Mansur'un yürüttüğü faaliyetler Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında savaş hali doğuracak bir kerteye varmaktayken, İstanbul'daki iktidarın muhalif kanadını oluşturanlar Mansur meselesini oldukça farklı bir boyuta taşımışlardı. Onlara göre bu, Halil Hamid Paşa'nın şahsî politikasını yürütmek için kendisine taraftar olan Ferah Ali Paşa ile haberleşerek çıkardığı kargaşadan başka bir şey değildi. İş, muhaliflerin bu ve benzeri yaklaşımlarıyla bulanmıştı.⁴⁹ Devrin muhaliflerinin ortak kanaati olmak üzere, bu şekilde İstanbul'da dedikoduların arttığı ve bilhassa Tatar kavminden olan bazı müfsitlerin hilekâr tutumlarından dolayı cihana velvele verildiği bir sırada Mansur meselesinin derinlemesine tahkik edilmesi lüzumu ortaya çıkmıştı. Öyle bir ortamda ise Kaptan-ı Derya Gazi

⁴⁴ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mebâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, TTK Yay., Ankara 1994, s.364-365.

⁴⁵ *Tarih-i Cevdet*, III, s.245-246.

⁴⁶ Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi*, Haz. Adnan Baycar, TTK Yay., Ankara 1998, s.91.

⁴⁷ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 21/1011-A; 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785; 21/1011-B; 29 Şevval 1199/4 Eylül 1785.

⁴⁸ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 27/1305; 12 Rebiyülâhır 1200/12 Şubat 1786.

⁴⁹ *Tarih-i Cevdet*, III, s.242.

Hasan Paşa sorumluk almış, bu doğrultuda bir çavuş ile çukadarı hemen bir kırlangıç gemisine⁵⁰ bindirerek Mansur tarafına sevk etmişti. Çavuş ve çukadarın İstanbul'dan başlayan maceraları ise Osmanlılarda istihbarat sağlamakla görevlendirilen elemanların karşılaşabilecekleri güçlüklerle tanışıklık edebilmek açısından ayrıca kayda değerdir. Nitekim kendilerine 5 günde Anapa'ya, oradan yine 5 günde Çeçen'e gitmeleri ve 5 günde de İstanbul'a geri dönmeleri emredildi. Kısacası iki kişilik bu istihbarat ekibi o günün ulaşım vasıta ve imkânları göz önünde bulundurulunca 15 gün gibi kısa bir süre içerisinde Çeçenistan'a gidip gelecektirdi. Başaramadıkları takdirde gemi direğinin ucuna asılacakları da kendilerine hatırlatılmıştı. Velhasıl, az zamanda çok bilgiyle dönmeleri gerekiyordu. Ancak İstanbul Boğazı'ndan çıktıkları an karşılarında muhalif bir rüzgâr buldular, “*şuraya buraya düşerek*” ancak 5 ay zarfında Anapa'ya varabildiler. Kaptan Paşa'dan korktukları için demir attıkları her liman ve memlekette görevli askerî-mülki idarecilerden “hava muhalefeti nedeniyle zamanında görev bölgelerine ulaşmalarının mümkün olmadığına” dair senetler aldılar. Nihayet güçbelâ Anapa'ya vardıklarında Çeçen'e gidip Mansur'un ahvalini nasıl tahkik edebileceklerini etraftan sorup öğrendiler. Buna göre, Anapa'dan Hacılar Kalesi'ne gidip Kabartay'a geçtikten sonra Çeçen'e gitmeleri gerekiyordu. Hacılar Kalesi ise Anapa'ya 100 saat mesafeydi. Oradan Mansur'un bulunduğu yere varmak için de aynı ölçekte bir zaman dilimi lazımdı. Dahası bölgede bir gelenek şeklini aldığı üzere, arzu ettikleri yere varmak için kabileler halkına hediyeler dağıtmak gerekecekti. Kendilerinde ise o varlık ve kudret yoktu. Bu şartlar altında yapmaları gereken Çeçenistan'a gitmekten vazgeçmekti ve onlar da öyle yaptı. Ama İstanbul'a da eli boş dönemezlerdi, bu nedenle Anapa'da büyük-küçük demeden karşılaştıkları herkesten Mansur hakkında bildiklerini ve duyduklarını kendilerine anlatmalarını istediler. Bu şekilde toplayabildikleri kadar bilgiyi bir rapor şeklinde tanzim ederek İstanbul'a döndüler. Huzuruna çıktıkları Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya önce raporu, ardından da görüp-ışittiklerini şifahen sundular. Dolayısıyla imparatorluk merkezine aktardıkları bilgiler Anapa halkından öğrendiklerinin ötesine geçmemiştir.⁵¹ Haşim Efendi'nin kayıtlarına göre ise aynı macera, Ferah Ali Paşa'nın talep ettiği eşyaları Anapa'ya götürmekle görevli bir kırlangıç gemisinin kaptanı ve o gemide bulunan Sadaret çukadarlarından bir casusun başından geçmiştir.⁵²

Görevlendirilen şahıslar her kim olursa olsun, bu çalışma neticesinde de imparatorluk ricalinin Mansur hakkındaki merakını gidermeye yetecek bir bilgi sağlanamayınca, bu kez; Faş, Çıldır, Anapa ve Erzurum gibi Kafkas topraklarına yakın birimlerin idarecilerine İmam Mansur ve faaliyetleri hakkında istihbarat çalışmaları yürütmelerini bildiren emirler gönderilmiştir. Bunun üzerine ilgili

⁵⁰ Bu gemiler Osmanlılarda karakol hizmeti görmek ve havadis toplamak amacıyla kullanılırdı.

⁵¹ *Tarih-i Cevdet*, III, s.242-243.

⁵² Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkez*, s.100-101.

idareciler bir dizi istihbarat faaliyetine girişmiş, bu doğrultuda casuslar ve Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatleriyle tanınmış olan Hoy Hanı Ahmed, Avar hâkimi Ummuhan ile Karabağ hâkimi İbrahim Halil gibi Azerbaycan ve Dağıstan havalisindeki hanlardan istifade edilmiştir. Kısa bir süre sonra da hazırladıkları istihbarat raporları İstanbul'a ulaşmaya başlamıştır.⁵³ Bu raporlarda dikkat çeken bir nokta, ilgili idarecilerce sağlanan bilginin doğru olmasına son derece itina gösterilmiş olmasıdır. Mesela, Haçlar Kalesi mütesellimi Ali Ağa, raporunu İstanbul'a sunarken Mansur hakkında etraftan edindiği havadisleri "*mahsus bir adam*" gönderip teyit edemediğine, dolayısıyla sağladığı bilginin doğruluğundan emin olamadığına vurgu yapıyordu.⁵⁴

İmparatorluk merkezindeki yöneticiler, yerel temsilcilerle koordineli bir şekilde yürüttükleri istihbarat çalışmaları esnasında emir götürüp-rapor getiren tatarlar/ulaklardan yararlanmayı da ihmal etmemiştir. Böylece resmî haberleşmede kullanılan tatarlar da istihbarat ağına eklenmiş oluyordu.⁵⁵ Mesela Kafkasya'da karışıklığa sebep olan Bahadır Giray'ın Rumeli yakasına nakledilmesi yönünde çıkarılan fermanı Anapa'ya götüren Mehmed isimli tatar Mansur hakkında kendi gözlem ve duyularına dayanan önemli bir istihbarat raporuyla İstanbul'a dönmüştü.⁵⁶ Tatarlar bazen de hiçbir emir götürme-rapor getirme işi olmaksızın istihbarat çalışmalarında doğrudan görev almışlardı. Seyyid Mehmed isimli tatar onlardan biriydi. Kendisi Kırım'daki Ruslar ve İmam Mansur hakkında malumat toplamak için 1786 senesinde Soğucak'a gönderildi. Raporunda belirttiği üzere, İstanbul'dan Çamlıca gemisine binip 34 günde Soğucak'a vardı. Görevine dair Babiâli'den kendisine verilen yazıyı Soğucak muhafızı Ferah Ali Paşa'ya takdim edecekti, ancak o öldüğünden kethüdasına tebliğ etti. Kethüda, Seyyid Mehmed'in isteği üzerine yazıyı gizlice okudu ve "içerliğini ne zaman öğrenirsem seni o zaman gönderirim" diyerek onu 30 gün Soğucak'ta alıyordu. Çünkü o sıralar bir adamını İmam Mansur'un durumunu gizlice araştırmakla görevlendirmişti. Bu adam, "Mansur, Müslüman mıdır? Osmanlılara bağlı mıdır? Yoksa başka bir din ve millete mi mensuptur?" gibi hususları sorup soruşturduktan sonra topladığı bilgileri getirmekle mükellefti. Soğucak'tan çıkışından 17 gün sonra da önemli bilgilerle dönüyordu. İşte tatar Seyyid Mehmed gerek o adamın getirdiği, gerekse kendi araştırmalarına dayanan bilgilerden hareketle hazırladığı bir istihbarat raporuyla İstanbul'a dönmüştü.⁵⁷

⁵³ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 21/1011-A; 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785; 21/1011-D; 1 Zilkade 1199/5 Eylül 1785; 21/1011-E; 1 Zilkade 1199/ 5 Eylül 1785; 25/1246; 9 Safer 1200/12 Aralık 1785; 28/1351; 29 Zilhicce 1200/23 Eylül 1786; 28/1351-A; 29 Zilhicce 1200/23 Eylül 1786.

⁵⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 21/1011-B; 29 Şevval 1199/4 Eylül 1785.

⁵⁵ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 21/1011-A; 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785.

⁵⁶ *Tarib-i Cevdet*, III, s.244-245.

⁵⁷ BOA, YB.04, 6/26; 5 Muharrem 1200/8 Kasım 1785 (Vesikanın tarihlendirilmesinde bir hata olmalıdır, zira raporda kaydedildiği üzere tatar, 18 Şevval 1200 tarihinde, yani 14 Ağustos 1786'da İstanbul'dan ayrılmıştır.)

Buraya kadar bahsedilenlerin yanında Osmanlı istihbarat ağını besleyen başka kanallar da olmuştur. Bunlar Osmanlı istihbaratının faaliyet gösterdiği en eski devirlerden itibaren istifade olunan yolcular, tacirler, gemici ve esirlerdir.⁵⁸ Mesela Aldi Savaşı'nda Çeçenlerce hezimete uğratıldıktan sonra kaçmayı başarıp, "Türkler bizi öldürmez" düşüncesiyle Osmanlı idaresindeki Hacılar Kalesi'ne sığınan, oradan Anapa'ya nakledilen Rus askerleri birer esir olarak ve istemeden de olsa Osmanlı istihbaratına önemli katkı sağlamışlardı. Nitekim Mansur'un Ruslarla harbe tutuştuğuna dair ilk bilgiler onlardan alınmıştı.⁵⁹ Anapa'dan İstanbul'a giden tüccar Mehmed Efendi de -kendi meslek grubu adına- Osmanlı istihbaratı için faydalı bir bilgi kanalı olmuştur.⁶⁰

Gerzeli Seyyid Halil Reis ise Mansur özelinde olmak kaydıyla, gemicilerin Osmanlı istihbaratına sağladığı katkıyı anlamak veya anlamlandırmak için en iyi örnek niteliğindedir. Onun macerasını da kısaca anımsamakta fayda vardır. Kendisinin resmî görevi Samsun iskelesinde devlet adına toplanan zahireyi gemiyle Soğucak'a nakletmektir. Bunun için önce İstanbul'dan Samsun'a gitmiş, oradan yüklediği buğdayı da 10 günde Anapa limanına götürüp ilgililere teslim etmek suretiyle görevini tamamlamıştır. Sonra Anapa'da namaz kılmak için gittiği camide, karşısındaki kâğıdı okumakla meşgul olan bir suhte görmüştür. Kâğıdın içeriğini sorduğunda "*İmam Mansur'dur, müteveffa Soğucak muhafızı Ali Paşa'ya geldi, onun suretidir*" şeklinde bir cevap almıştır. Kendi deyimiyle, Halil Reis'in "*Türkçeli okumaya* kudreti vardır, ancak söz konusu kâğıt Arapça olduğundan bir şey anlaması mümkün olmamıştır." Ama suhteden, kendine özgü anlatımıyla kahvehanede geçen Mansur temalı konuşmalar hakkında bazı bilgiler edinmekten de geri durmamıştır. Ayrıca gemisine varır varmaz yazıcısını gönderip o kâğıdın bir suretini temin etmiştir. Sonra, şahsî ticareti için Anapa'dan Özi'ye hareket ettiği ve rüzgâr muhalefeti nedeniyle demirlemek ve 12 gün gemi içerisinde ikamet etmek zorunda kaldığı Kefe Limanı'nda karşılaştığı Müslüman zabıtlardan birine söz konusu kâğıdı okutturmuş, lakin o da içeriğini anlamamıştır. Ayrıca Mansur hakkında bir malumatı olup olmadığını sorduğu zabıttan, Kırım'da kimseye ifşa etmemesi uyarısıyla bazı bilgiler edinmiştir. Halil Reis, İstanbul'a döndüğünde bu gayretlerini ve İmam Mansur hakkındaki müşahedelerini bir rapor şeklinde tanzim ederek ilgililere takdim etmiştir. Söz konusu kâğıdın suretinin gemisinde mevcut olduğu bilgisini de raporunun sonuna ilmiştir.⁶¹

⁵⁸ Osmanlı istihbaratı ve bilgi kanalları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbarat Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2012.

⁵⁹ *Tarih-i Cevdet*, III, s.240; Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Abvâl-i Anapa ve Çerkez*, s.85.

⁶⁰ T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.35.

⁶¹ *BOA, YB.04, 6/27; 6 Muharrem 1200/9 Kasım 1785.*

İstihbarat çalışmalarıyla çok yakından alakalı olmasa da, gazetelerin 18. asrın sonunda Osmanlı toplumunun dış dünyadaki gelişmeleri öğrenmesinde ne denli önemli bir yere sahip olduğuna ve Mansur'la ilgili haberlerin İstanbul halkı arasında nasıl karşılandığına dikkat çekebilmek için burada konuyla ilgili bazı bilgilerin aktarılması yoluna gidilmiştir. Bilindiği üzere, o gün Osmanlı İmparatorluğu'na ait bir gazete yoktu, ama Avrupa devletlerinin siyasi gazeteleri, İstanbul'da gün geçtikçe daha hevesli ve münekkit bir okuyucu kitlesine sahip olmuştu ve bu sayede Türk çevrelerinde İmam Mansur'un zaferleri ve Rusların utanç verici mağlubiyetleri hakkında bilgi alınıyordu. Ayrıca İstanbul camilerinde okunan hutbelerde, Mansur liderliğindeki Müslüman harekâtının dizginlenemeyen "Moskoflara" öylesine büyük mağlubiyetler yaşatması sevinçle anlatılıyordu.⁶² Hatta C. Gökçe'nin tespitlerine göre Mansur'un zafer haberleri ulaştıkça İstanbul'da şenlikler tertip edilmişti.⁶³

Son olarak belirtmek gerekir ki, ulaşılabilen tarihî malzeme ışığında, Mansur ve faaliyetlerini öğrenme amacıyla oluşturulan istihbarat ağı ve onu besleyen kanallar ana hatlarıyla bu şekildedir. Şimdi söz konusu kanallar vasıtasıyla sağlanan ve Osmanlı istihbarat ağında dolaşan bilgiler türlerine göre tasnif ve tahlil edilecektir. Bu yapılırken, bilgi kanalları sadece isimleriyle zikredilecek, oluşum ve işleyiş şekilleri burada aktarıldığı için tekrar edilmelerinden özellikle kaçınılacaktır.

2) Bilgi Türleri

a) Kimlik

Mansur'un ortaya çıktığı andan itibaren Osmanlı istihbaratının ilk hedefi onun kimlik tespitini yapmak olmuştu. Zaten oluşturulan istihbarat ağında gezinen ilk bilgiler de o yöneydi. Meseleyi Osmanlı İmparatorluğu'nun gündemine soktuğuna dikkat çekilen Ferah Ali Paşa'nın Eke Pazarı tarafına gönderdiği casus, "İmam Mansur denilen şahsın Dağıstan'da bulunan Çeçen ülkesinden Uşurman adındaki birisi olduğunu" tespit etmişti.⁶⁴ Kendisiyle yüz yüze görüşen Hasan Efendi ise "Mansur'un aslen Çeçen kazasının Aldani (Aldi) köyünden olduğunu ve çocukluğunu koyun çobanlığı ile geçirdiğini, sonra bir müddet ziraat ve ticaretle uğraştığını" haber veriyordu.⁶⁵ Mansur'un çobanlığına dair ayrıntılar ise Kadioğlu Mehmed Ağa'dan geliyordu. O da bir casus hüviyetiyle yanına sokulmayı başardığı Mansur'dan "meczip şeklinde bir masumken küçük yaşta kaz, sonraları ise kuzu ve koyun çobanlığı" yaptığını işitmişti.⁶⁶ Ayrıca Mehmed Ağa'nın görebildiği kadarıyla; eski, ama temiz bir kat

⁶² Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.45; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.52.

⁶³ C. Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s.122.

⁶⁴ Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkez*, s.78.

⁶⁵ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*, s.364-365.

⁶⁶ *Tarih-i Cevdet*, III, s.239-240.

elbisesi vardı. Sade bir kılıca, En'am suresi ile birlikte bazı sureleri içeren bir mecmuaya, üst katı olmayan, levhalardan yapılmış tek odadan ibaret olan ve Çerkezlerinkini andıran bir eve sahipti. Yanında annesi, eşi ve dört yaşında olduğu tahmin edilen oğlundan başka kimse yoktu.⁶⁷

Mansur'un fizikî özelliklerine ilişkin bilgilere ise yine sadece Kadioğlu Mehmed Ağa'nın raporunda tesadüf etmek mümkündür. Ağa'nın çıplak gözle müşahede ettiği üzere, Mansur "uzun boylu, açık kaşlı, kumral sakallı, yakışıklı ve güler yüzlü bir adamdır."⁶⁸

Kimlik tespitine yönelik istihbarat çalışmaları neticesinde ortaya çıkan ve bugün onunla ilgili olarak hazırlanan birçok yerli monografiyi süsleyen bu bilgiler, esasında Mansur'un bir Osmanlı ajanı olduğu ve Çeçen olmadığı yönündeki iddiaları da sadece bir iddia hükmünde bıraktığından ayrıca önem taşımaktadırlar.

b) Kerametler

Ortaya çıktığı ve Ruslar karşısında askerî başarılar kazandığı andan başlamak üzere, Mansur hakkında uydurulan keramet ve efsaneler Osmanlı istihbarat ağında en çok dolaşan bilgiler olmuştu. Eke Pazarı'na gönderilen casusun aldığı duyumlara göre "Azak Kalesi önünde, 3-4 mil açıktaki bir adam yerdeymişçesine deniz üstünde duruyor ve herkesin duyacağı şekilde ezan okuyordu. Ruslar bunu haber alınca hemen üzerine top yağdırmaya başlıyor, ancak hiçbiri isabet etmiyordu. Bunun üzerine donattıkları bir kayıkla üzerine varmak istiyorlar, lakin Allah'ın bir hikmeti olmak üzere aniden beliren şiddetli dalgalarla denizin dibine batıp helak oluyorlardı."⁶⁹ Casusun duyuları arasında keramet şeklinde yorumlanan bir hadise daha vardı. Buna göre, yine Çeçen yakınlarında Şalî adlı köyde sekiz veya dokuz yaşlarında İmam Yusuf adında yeni yetme bir çocuk ortaya çıkmış ve kendisine mahsus garip bir lisanla sesini duyurmaya çalışmıştı. Çıkardığı sesin ne olduğu sorulunca "*Kuran-ı Kerim'dir, falan ayettir ve manası budur*" demişti. Yapılan araştırmaların ardından söylediklerinin tefsirlere uygun düştüğü anlaşılmıştı. Casus, tüm bunlarınsa Mansur'un "hak imam" olduğuna şahitlik eder gelişmeler olarak yorumlandığını bildirmişti.⁷⁰ Hacılar Kalesi'ne sığınan Rus esirleri de Mansur'un bir kerametini Osmanlı yöneticileriyle paylaşmışlardı. Anlattıklarına göre, "7 bin kişilik bir kuvvetle saldırdıklarında, Mansur yerden aldığı bir avuç toprağı üzerlerine

⁶⁷ Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkez*, s.80.

⁶⁸ *A.g.e.*, s.80.

⁶⁹ *A.g.e.*, s.78.

⁷⁰ *Tarih-i Cevdet*, III, s.238-239. Kesbî Haşim Mehmet Efendi tarihinde aynı rapordan hareketle kaleme alınan söz konusu hadiseyle ilgili daha farklı bir anlatım vardır. Buna göre; İmam Yusuf, Hz. İsa'nın şakirdi olduğunu söylüyormuş. Ayrıntı için bkz. *A.g.e.*, s.78-79. Mansur'un gaibi bildiğine ve veliliğini açığa vurmasına ilişkin uzun anlatılardan oluşan kerametleri için ayrıca bkz. *A.g.e.*, s.80-83.

saçıyor, ortalığı toz kaplayınca da birbirlerini katlediyorlardı. Bir kısmı Sunc nehriye atlayarak firar etmişken kendileri Hacılar Kalesi'ne sığınarak canlarını kurtarmışlardı.”⁷¹

Mansur hakkında yürütülen bilgi toplama çalışmalarına doğrudan veya dolaylı surette katılan tatarlar da onunla ilgili kerametler dizisine yeni halkalar eklemişlerdir. Mesela Anapa'ya ferman götüren tatar Mehmed, “İmam Mansur'u Osmanlılardan ve Çerkezlerden kimse görmemiştir” şeklinde bir girişten sonra yılda birkaç defa Çeçen'den Soğucak'a gelen hacılardan işitilen kerametleri aktarıyordu. Buna göre, “İmam Mansur 10 bin kadar *gâvur* kırmış, birçok keferenin de Müslüman olmasına vesile olmuştu.” Dahası, “Mansur'un bir davulu vardı ve sesi üç günlük yoldan işitiliyordu.” Tatar Mehmed'in izlenimlerine göre söz konusu kerametler bölgede herkes arasında konuşulmaktaydı, lakin asılsızlardı. ⁷² Vazifesi Soğucak'ta Mansur hakkında araştırma yapmak olan Seyyid Mehmed ismindeki tatarın Çeçenistan tarafından gelen bir tüccardan öğrenip, istihbarat raporuna kaydettiği keramet ise oldukça ilginçtir: Aynı kabileden olan 7-8 kişilik bir ulema heyeti, durumunu öğrenmek amacıyla İmam Mansur'un yanına varmak için bir arabayla yola çıkarlar. Yolculuk süresince onun hakkında anlatılanların bir hileden ibaret olduğuna dair aralarında konuşmalar geçer. Mansur'un kapısına yaklaştıklarında ise bindikleri arabanın tekerlekleri birdenbire yere saplanır. Arabadan inip yanına vardıklarında Mansur'un “*arabamıza ne hal oldu?*” şeklindeki sorusuyla karşılaşılır. Sorunun cevabını da yine Mansur verir: “içinde beni çektiirdiğinizden dolayıdır.”⁷³

Çıldır valisi Süleyman Paşa da İstanbul'a gönderdiği bir istihbarat raporunda; Lezkilerin anlattıklarından hareketle, “Mansur'un Dağıstanlıları haram ve yasak olan alışkanlıklara tövbe ettirmiş olmasını harikulade bir keramet” şeklinde yorumlamıştı.⁷⁴Bunlardan başka, bir istihbarat çalışması neticesinde öğrenilip öğrenilmediği belirtilmeyen Mansur'a ait bir kerametten daha bahsedilmektedir. Buna göre “mübarek eliyle pişirdiği az bir yemek nice yüz bin askere yetiyordu.” Bunu kaydeden Asım Efendi, Mansur'la ilgili daha nice kerametlerin halkın dilinde dolaştığına, ancak hepsinin bir masaldan ibaret olduğuna vurgu yapmıştı.⁷⁵ Cevdet Paşa'nın kaydettiği üzere, Mansur'un bu kerametleri Ruslardan intikam alacağı yönünde bir inanç doğurmuştu. ⁷⁶ Ancak Ferah Ali Paşa'nın casuslukla görevlendirdiği Abaza beylerinden olan kayınbiraderi, Mansur'da “*harikulade keramet şeklinde bir halat olmadığını*” haber

⁷¹ *Tarih-i Cevdet*, III, s.240; Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Abnâl-i Anapa ve Çerkez*, s.85.

⁷² BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 21/1011-C; 28 Şevval 1199/3 Eylül 1785.

⁷³ BOA, YB.04, 6/26; 5 Muharrem 1200/8 Kasım 1785.

⁷⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 21/1011-E; 1 Zilkade 1199/ 5 Eylül 1785.

⁷⁵ *Asım Tarihi*, I, s.15.

⁷⁶ *Tarih-i Cevdet*, III, s.247.

veriyordu.⁷⁷ Aynı şekilde ilmîni, faziletini ve kudretini ölçmekle görevlendirilen Osmanlıların Soğucak naibi de, Mansur hakkında “şöhreti kadar fazileti ve kemali olmadığı, halkın uçurduğu haberler gibi hayalleri hakikate çevirecek üstün nitelik ve kudretinin bulunmadığı, ancak Nakşibendî tarikatına mensubiyeti münasebetiyle temiz bir yüreğe sahip olduğu” yönündeki tespitlerle geri dönmüştü.⁷⁸ Zaten, Çıldır valisi Süleyman Paşa, Osmanlılara sadakatle bağlı olan Avar hâkimi Ummuhan ile Karabağ hâkimi İbrahim Halil Han’dan gelen mektuplardaki bilgilerden hareketle, Osmanlı-Rusya savaşının başladığı 1787 senesinde “kendisinden beklenen kerametlerin hiçbirisi görülmediğinden Mansur’un eski itibarını kaybettiğini bildirmişti.⁷⁹

c) Misyon

Mansur’un ortaya çıkış gayesi ve ilk faaliyetleri hakkında Osmanlı istihbarat kanallarının hemen hepsinden birbiriyle örtüşür bilgiler sağlanmıştır. Bunların başında ise onu bir çoban ve çiftçiyken İmam Mansur olarak tarihe mal eden ve kendisine yüklenen misyonla ilgili olarak yüz yüze görüştüğü kimselere anlattığı rüya gelir. Mesela onu yakından tanımak için görevlendirilen Hasan Efendi’ye anlattığı üzere, rüyasında gördüğü Hz. Muhammed kendisine “Ya Mansur, delâletinle yanlış yola sapanları doğru yola davet et!” diye emredince “ilmim ve ehliyetimle bu güzel emrin altından kalkamam, gücüm yetmez” şeklinde bir cevap veriyor. Bu mazeret üzerine Hz. Muhammed “sen hemen davet ile meşgul ol, sende ilim ve kudret hâsıl olur” diye buyuruyor. Mansur rüyasını açığa vurmaktan çekindiğinden bir müddet gizli tutuyor. Ancak ikinci defa aynı rüyayı görüp, aynı emri alınca halka vaaz ve nasihat etmeye başlıyor. Okur-yazar olmadığı ve dinî nasihat verecek kudrette bulunmadığı herkesçe bilindiği halde, birdenbire öyle belagat ve bilgi sahibi olması halkı hayrete düşürüyor ve bir süre sonra “*hadis-i şerifte*⁸⁰ bahsedilen Mansur budur” denilerek meşhur oluveriyor.⁸¹

Hasan Efendi’yle aynı amaç doğrultusunda görevlendirilen istihbarat elemanları da onun ağzından benzer sözler işitmişti. Mesela Mansur, Kadioğlu Mehmed Ağa’ya “gerçekten ben cahilim, ancak Muhammed ümmetine nasihat etmeye memur oldum” demişti. Ancak Mehmed Ağa’nın gözlemlerine göre,

⁷⁷ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 27/1305; 12 Rebiyülâhır 1200/12 Şubat 1786.

⁷⁸ Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi*, s.91; *Tarih-i Cevdet*, III, s.218-219.

⁷⁹ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 27/1308; 23 Muharrem 1202/4 Kasım 1787.

⁸⁰ Ebu Davud derlemesi olan hadisler arasında Hz. Ali’den nakledilen ve Mehdi’yi ilgilendirir bir hadis vardır. Bu hadisin anlamı şöyledir: “Maveraünnehir’den, yani Buhara ve Semerkant vilayetleri tarafından Hâris adında çiftçi bir zat çıkar. Başlangıçta savaş üzerinde olup kendisine Mansur denilir. Hz. Muhammed ve çocuklarını, özellikle de Mehdi’yi anlatır, öğretir ve hilafet emrini sağlar. Hz Muhammed yolunda onun çağrısına uymak her Müslüman için vaciptir.” Bkz. *Tarih-i Cevdet*, III, s.246-247; T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.29.

⁸¹ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâikü’l-Abbâr*, s.364-365; *Tarih-i Cevdet*, III, s.245-246.

Mansur'un iddiası yanlıştı, çünkü iddiasını doğrulayacak deliller sunmaktan acizdi. Sadece “söylediklerimde bir şüpheniz varsa âlimlerden araştırınız” diyordu. Lakin Mehmed Ağa'nın tespitlerine göre, Tatar kavminden olan bazı hilekârlar, Dağıstan fakihlerini de aldatıp “kâfire boyun eğmek haramdır; Müslüman olan, kâfiri vurup çoluğunu çocuğunu esir etmelidir” mukaddimesini ileri sürerek, kendi kafalarına göre Arapça ibarelerle bezedikleri risaleler yazmaya başlamışlardı. Bununla da yetinmeyip öküz [Haşim Efendi tarihinde “keçi” (s.83)] boynuzundan Mansur için bir mühür uydurmuşlar ve üzerine savaşı teşvik eder bir ibare kazımışlardır.⁸² Bu mühür, birer buyruldu şeklinde uydurdukları safataları kaydettikleri kâğıtların üzerine basıyorlar, bu şekilde hazırlanan risale ve kâğıtları ise etrafa yayıyorlardı. Bu haliyle Mansur'a bayağı bir mehdi heybeti kazandırmışlardı. Dahası Mansur adına hutbeler yazıp aralarında okuyorlardı.⁸³

Kadıoğlu Mehmed Ağa'nın bu gözlemlerini kaydettiği istihbarat raporu sayesinde Mansur'un bir *mehdi* olarak ortaya çıktığına ilişkin dedikoduların kaynağı da tespit edilmiş oluyordu. Tatarların Mansur'a bir *mehdi* hüviyeti kazandırma gayretlerine ve neden öyle bir yola başvurma lüzumu hissettiklerine ilişkin ayrıntılar ise Ferah Ali Paşa'nın İstanbul'a ulaşan bir istihbarat raporu sayesinde gün yüzüne çıkıyordu. Paşa'nın tespitlerine göre, Tatarlar kendileri için yaşam tarzı haline gelen yağma hareketlerine bir vesile olmak üzere Mansur'u mehdileştirme yoluna gitmişlerdi. Bu doğrultuda Çerkez kabileleri arasında dolaşarak “*İmam şöyle dedi, böyle buyurdu*” gibi uydurma sözlerle kurdukları hilelerine revaç verme çabasına düşmüşlerdi. Kabileler halkı ise gönülleri saf, ayrıca Tatarların teşvikleri kendi mizaçlarına uygun olduğundan kısa aralıklarla Kuban nehrini geçmeye ve Rus topraklarını yağma etmeye başlamışlardı. Oysa bu eylemleri Osmanlı ve Rusya arasındaki anlaşmaya aykırıydı, zaten kısa bir süre sonra sınırda görevli Rus zabitlerinden Kafkas kabilelerinin anlaşmayı ihlal eden hareketlerine dair şikâyetnameler Ferah Ali Paşa'ya ulaşmaya başlamıştı. O da hem bu şikâyetnameleri hem de Tatarların Mansur'a aitmişçesine uydurup etrafa dağıtmakta oldukları kâğıtları istihbarat raporuna ilâştirerek Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya göndermişti.⁸⁴ Bir başka istihbarat raporunda ise Ferah Ali Paşa'nın yerine atanan Bicanzâde Ali Paşa'nın sınırdaki Rus komutanından selefine gelen şikâyet mektuplarını ihtiva eden birkaç evrak defterini İstanbul'a gönderdiğinden bahsedilmektedir. Birbirine

⁸² Bu ibarenin Türkçe meali şöyledir: “Esirgeyen bağışlayan Allah'ın adı iledir, Allah bize, düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar bütün kuvvetlerle hazırlık yapınız diye emrediyor.” Bkz. Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, 1961, s.114-115.

⁸³ *Tarih-i Cevdet*, III, s.239-240.

⁸⁴ *A.g.e.*, s.241-242.

dikilmiş vaziyette bulunan defterlerde ise Çerkezlerin çaldığı koyun, sığır ve diğer hayvanların miktar ve bedelleri ile hırsız ve sahiplerinin isimleri kayıtlıdır.⁸⁵

İmam Mansur'un ortaya çıkış ve misyonuna ilişkin benzer bilgiler, hakkında bilgi toplamak üzere Soğucak'a gönderilen tatar Seyyid Mehmed'in raporunda da vardır. Onun kaydettiğine göre; Mansur, Ferah Ali Paşa'nın kethüdası tarafından istihbarat toplamakla görevlendirilen adama şöyle bir izahatta bulunmuştu: "ben ehl-i İslam'dan olup Hazret-i Muhammed'i mana âleminde gördüm. Bana, Sen Mansur'sun, aşiret ve kabileleri İslam'a davet etmekle ve din düşmanlarına esir düşen Müslümanları kurtarmakla görevlisin dedi. Ben diğer şekilde mülhaza olunan şahıs (mehdi) değilim, memuriyetim bahsettiğim şekildedir."⁸⁶ Kendisiyle yüz yüze görüşen Hasan Efendi de raporunda, Mansur'un "hadiste adı geçen ve gelmesi beklenen şahıs olduğuna dair bir davasının olmadığı"⁸⁷ yönündeki beyanatına yer vermişti. Bu beyanata, Ferah Ali Paşa'nın casuslukla görevlendirdiği şahsın raporunda da görmek mümkündür.⁸⁸ Dolayısıyla raporlarda yer alan bu bilgiler sayesinde, Mansur'un söz konusu hadiste bahsedilen şahıs olduğu yönünde bir iddiasının bulunmadığı kesin surette ortaya çıkmış oluyor. Aynı şekilde gerek rüyasında Hazret-i Muhammed'e gerekse kendisiyle görüşen kimselere, sürekli olarak bilgisinin yetersiz olduğundan bahsetmiş olması ise çalışmanın birinci kısmında nakledilen onun tahsili hakkındaki tartışmaların yersiz olduğunu göstermektedir.

Mansur'un misyonu hakkında aktardığı bilgilerin doğruluğunu, yine istihbarat raporlarına yansıyan eylemlerinden anlamak mümkündür. Nitekim Mehmed isimli tatar, Çeçen tarafından Soğucak'a gelen hacılardan "bir çoban idi, bir müddet kayboldu, sonra İmam Mansur diye ortaya çıktı. Baktık bizim çoban, şarap ve duhan içmeyin gibi nasihatler ediyor..."⁸⁹ şeklinde bir bilgi almıştı. Eke Pazarı'na gönderilen casus ise "Mansur, ortaya çıktığı andan itibaren halkı dine davet edermiş" diyordu.⁹⁰ Mansur'un ortaya çıkış ve misyonuna ilişkin farklı bir anlatıyı da casuslukla görevlendirilen Kadıoğlu Mehmed Ağa'nın istihbarat raporunda bulmak mümkündür: "Mansur, meczup gibi dağlarda hayvanlarla arkadaşlık yaparken bir gün koyunları getirip "ben Allah'ın kullarını yönetmeye memur edildim" deyip sahiplerine teslim etmişti. Hemen sonra babasından kalan her nesi varsa validesi ve kardeşine devrettikten sonra "Allah'ın kullarına içki, zina, livata, yalan ve hırsızlık haramdır, aynı şekilde Moskof'a dost olmak haramken malını almak ve evlatlarını esir edip satmak helaldir" şeklinde bir

⁸⁵ BOA, Hatt-ı Hümayûn, 27/1305; 12 Rebiyülâhır 1200/12 Şubat 1786.

⁸⁶ BOA, YB.04, 6/26; 5 Muharrem 1200/8 Kasım 1785.

⁸⁷ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*, s.364-365.

⁸⁸ BOA, Hatt-ı Hümayûn, 27/1305; 12 Rebiyülâhır 1200/12 Şubat 1786.

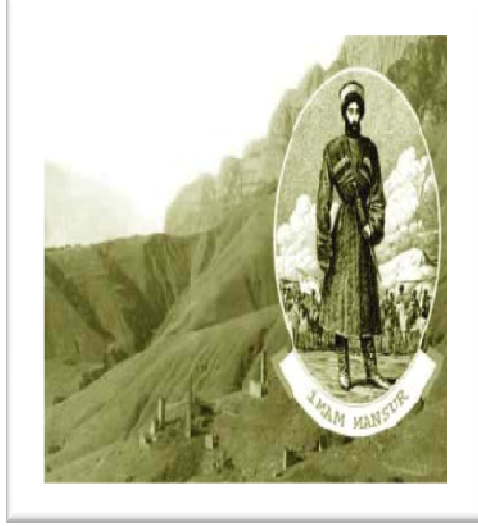
⁸⁹ *Tarih-i Cevdet*, III, s.244-245; BOA, Hatt-ı Hümayûn, 21/1011-C; 28 Şevval 1199/3 Eylül 1785.

⁹⁰ *Tarih-i Cevdet*, III, s.238-239; Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Abvâl-i Anapa ve Çerkez*, s.78.

yaygara tutturmuştu. Bunun üzerine kardeşi kendisini bir dama hapsetmiş, ancak Mansur'un bağirtısı kesilmeyince serbest bırakmıştı.⁹¹

İmzasız olarak İstanbul'a ulaşan ve tercüme edilen Arapça bir istihbarat raporunda; "Dağıstan'da İmam Mansur unvanıyla ortaya çıkan bir çobanın Rusya'ya esir düşen Müslümanların kurtarılmasına gayret edilmesi için etraftaki insanları başına topladığı ve Rusları telaşa düşürdüğü haber veriliyordu.⁹² Hasan Efendi ise Ruslarla sürdürdüğü mücadelenin ardından "şimdilik, savaş için yeni bir hareketi olmayıp, sadece yasaklanan veya yapılması istenen emirleri yaymakla meşguldür ve o havalide bulunan kavimlerden pek çoğunu İslamiyet ile müşerref eylemiştir" şeklinde benzer bir tespitte bulunmuştu.⁹³

Resim II: İmam Mansur

Görüldüğü üzere, şimdiye kadar Mansur'un ortaya çıkış ve eylemlerine ilişkin bilgiler kendi aralarında bir tutarlılık gösteriyordu. Ancak meseleyle alakalı olarak oldukça farklılık arz eden ve başka bir yerde tesadüf olunmayan bir bilgi daha vardır. Bu bilgi Erzurum valisi ve Canik muhassılı Hüseyin Battal Paşa'dan İstanbul'a ulaşan bir raporda kaydedilmiştir. Buna göre; Mansur, Abazalı hırsızlarca kaçırıldıktan sonra satılan oğlunu bulmak ve kurtarmak gayesiyle etrafta geziniyordu. Doğrulanması hâlihazırda mümkün olmayan bu bilginin kaynağı ise Çerkez, Abaza, Faş ve Ahışa taraflarından geçerek Erzurum'a ulaşan ve sorguya çekilen Dağıstanlı Ebubekir adındaki bir kimseydi.⁹⁴

d) Etki Alanı

Mansur'un ortaya çıkışıyla ilgili rivayetler, gösterdiği iddia edilen kerametler ve kendisine yüklendiğini savunduğu misyon ve buna dönük ilk faaliyetleri, bahsedilen istihbarat raporlarında ayrıntılı bir biçimde kaydedilmişti. Peki, Mansur'un misyonu doğrultusunda giriştiği eylemler soydaşı olan Çeçenler ve

⁹¹ Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Abvâl-i Anapa ve Çerkez*, s.80.

⁹² BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 25/1247; 29 Zilhicce 1200/23 Eylül 1786.

⁹³ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*, s.364-365.

⁹⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 25/1246; 9 Safer 1200/12 Aralık 1785.

diğer Kafkas kabileleri arasında etkili olmuş muydu? Osmanlı imparatorluk idaresinin merak ve endişe duyduğu başlıca konulardan birisi buydu. Çünkü Mansur'un Kafkas kabilelerini zaten yeni yeni ısınmakta oldukları Osmanlılardan ayırmasından ve Ruslarla bir savaşa sebep olmasından korkuluyordu. Bu nedenle görevlendirilen istihbarat elemanlarından bahsedilen hususlar hakkında da bilgi edinmeleri istenmişti. Raporlar incelenince imparatorluk merkezinin isteğinin karşılıksız kalmadığı görülüyor. Mesela, Mansur'a karşı duyulan şüphelerin İstanbul'da arttığı bir sırada, Çıldır valisi Süleyman Paşa tarafından Hazine kâtibi İbrahim Bey'e gönderilen mektup Babıâli yöneticilerini bir hayli rahatlatmış olmalıdır. Çünkü Süleyman Paşa, Şeyh Mansur yüzünden bir karışıklık yaşanmayacağını haber veriyordu ve ekliyordu: "Şeyhin zuhuru gerçektir, ancak Dağıstan'daki Ummuhan'ın gönderdiği adamların çıplak gözle müşahede ettikleri üzere, Kafkas hanlarının Mansur'a tabi olduğuna dair haberlerin aslı yoktur. Nitekim Şeyh Mansur bir topluluk sahibi değildir ve şu sıralar kendi halinde oturmaktadır. Dolayısıyla bir karışıklığa sebep olması söz konusu değildir, haberlerin doğrusu bu şekildedir."⁹⁵ Ancak diğer raporlar incelenince Süleyman Paşa'nın "kendi halinde oturan bir adam" şeklinde çizdiği Mansur portresinin oldukça iyimser bir çalışmanın mahsulü olduğu görülecektir. Çünkü haberlerin çoğu, Mansur'un bir birleşim sağlama gayesine yönelik çalışmalar içerisinde olduğunu göstermektedir. Mesela, Anapa'dan İstanbul'a giden tüccar Mehmed Efendi, "İmam Mansur'un Anapa civarında oturan Yedikhioglu kabilesine bir adam gönderip, onların mirza ve yaşlılarından birisini kendilerine imam seçerek maiyetine göndermelerini istediğini" bildirmişti.⁹⁶ İstanbul'a ulaşan imzasız bir istihbarat raporunda ise

"İmam Mansur dedikleri adam uğradığı her kabile içinde iki üç gün misafir olurmuş, galiba kabilelerle müşavere eder, hakikatte geldiği ne içindir ve konduğu kabilelerde iki üç gün ikameti ne murad içindir? Sıbbat üzere bilinmediğinden devlete yazılmamıştır. Bundan sonra o tarafa gelecek kim olur ise her haberi sıbbati üzere bildiririm"

denilmişti.⁹⁷ Ayrıca Bicanzâde Ali Paşa da Mansur'un bütün kabileleri kendi etrafında toplamak için çalışmalarını sürdürdüğü yönünde bir bilgiyi imparatorluk merkezindeki yöneticilerle paylaşmıştı.⁹⁸ Casus Kadıoğlu Mehmed Ağa ise Mansur'un "evinde oturup Allah'ın emirlerine uygun olarak öğütler verdiğini, konuşmasının insanlara tesir ettiğini ve o ne derse halkın öyle yaptığını" çıplak gözle müşahade etmişti.⁹⁹

⁹⁵ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 21/1011-E; 1 Zilkade 1199/ 5 Eylül 1785.

⁹⁶ T. Kutlu, *İmam Mansur*, s.35.

⁹⁷ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 20/941; 29 Zilhicce 1198/13 Kasım 1784.

⁹⁸ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 27/1305; 12 Rebiyülâhır 1200/12 Şubat 1786.

⁹⁹ Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Abvâl-i Anapa ve Çerkez*, s.80.

Bundan başka ve bir hakikatin tezahürü olmak üzere, Kafkasyalıların Mansur'un etrafında birleşmekte olduğu yönünde alınan istihbarat raporlarından sonra Süleyman Paşa'nın söz konusu portresinin tamamıyla bir hayal ürünü olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim tatar Seyyid Mehmed'in duyumlarına göre, "iman ve İslam'ı zerre miktar bilmeyen aşiret ve kabileler bağılıklarını bildirmek üzere piyade ve süvari kuvvetleri şeklinde İmam Mansur'un etrafında toplanmaya başlamışlardır, ancak o ana dek toplananların ne miktara ulaştığı tespit edilememiştir.¹⁰⁰ Bu tespiti ise Ferah Ali Paşa'nın casuslukla görevlendirdiği kayıbiraderi yapacaktır. Nitekim o, araştırmaları neticesinde Mansur'un yanında 12 bin kadar bir kuvvet toplandığını, ancak daha fazla askeri olduğuna dair bilgilerin bir söylentiden ibaret olduğunu müşahede etmişti.¹⁰¹ Gerçekten de Ruslar karşısındaki Aldi zaferinden sonra Mansur'un bayrağı altında toplananların sayısının 10 bini bulduğu yönünde tespitler vardır ve bunlara çalışmanın başında yer verilmişti. Bundan sonra Mansur ile etrafında toplananlar arasında gelişen diyaloglara dair bilgilere de istihbarat raporlarında tesadüf etmek mümkündür. Mesela Hacılar Kalesi mütesellimi Ali Ağa imzalı bir istihbarat raporuna göre; Mansur, etraftan gelip kendisine bağılıklarını bildirenlere vaazlar vermekte ve nasihatler etmektedir. Onlardan gelen "bir tarafa memuriyetin varsa söyle icra eyleyelim" yönündeki ısrarlara ise "küffarın üzerine memurum, lakin hareketimin vakti var, daha izin gelmedi, bu ay başında gelecek, ayın on beşinde..." şeklinde cevap vermektedir. Bu "izin beklemekte olduğu haberleri" de etrafa yayılmıştı.¹⁰² Hasan Efendi de Mansur'un "cege gidelim diyenlere sabredin, benim elimde bir şey yoktur, benden sonra gelecek bir zat vardır" dediğini kendisinden duymuştu.¹⁰³

e) Osmanlılara Yaklaşım

Büyük bir süratle bütün Kafkasya'yı etkisi altına almaya başlayan İmam Mansur'un Osmanlı İmparatorluğu'na karşı nasıl bir tutum içerisinde bulunduğunu anlamak da Osmanlı istihbaratının çalışma konularından birisi olmuştur ve istihbarat ağında buna ilişkin önemli bilgiler dolaşmaktaydı. Mansur'un tutumuna dair en sağlıklı bilgilerse kendisine ait olan iki mektup sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır. Bahsedilen mektupların biraz uzun olan hikâyesi ise şöyledir: 1786 yılı yaklaşırken Ferah Ali Paşa Mansur'un durumunu araştırması yönünde kendisine gelen emir doğrultusunda Anapa beylerinden olan kayıbiraderini Çeçen'e göndermişti. Kayıbirader, araştırmalarını tamamladıktan sonra Mansur'un biri Ferah Ali Paşa'ya diğeri de Osmanlı Sadrazamına iletilmek üzere kendisine emanet ettiği iki mektupla¹⁰⁴ dönmüştü.

¹⁰⁰ BOA, YB.04, 6/26; 5 Muharrem 1200/8 Kasım 1785.

¹⁰¹ BOA, Hatt-ı Hümayûn, 27/1305; 12 Rebiyülâhır 1200/12 Şubat 1786.

¹⁰² BOA, Hatt-ı Hümayûn, 21/1011-B; 29 Şevval 1199/4 Eylül 1785.

¹⁰³ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mebâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*, s.364-365.

¹⁰⁴ Bu mektuplar Mustafa Özsaray tarafından da yayınlanmıştır. Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya, (Savaş ve Sürgün I, 1781-1919)*, Kafkas Vakfı Yay., 2011, s.61-62.

Ancak Anapa'ya vardığında Ferah Ali Paşa ölmüş olduğundan mektuplar Anapa'nın yeni valisi olarak atanan Acaralı Bicanzâde Ali Paşa'nın eline geçmiş ve onun kanalıyla da imparatorluk merkezine ulaştırılmıştı. Mansur, Ferah Ali Paşa'ya yazdığı mektubunda "Anapa'dan Kuban'a kadarki toprakların Osmanlılarda kalmış olmasından memnuniyet duyduğunu, gerekirse kendisinin de Anapa'ya gelerek Osmanlılara yardım edebileceğini ve Dağıstan askerinin gaza için yanında toplandığını" belirttiikten sonra Sadaret'e yazdığı mektubun da ertelenmeden ulaştırılmasını istirham etmişti. Bu mektubunda ise "kendisinin Allah tarafından Peygamber vasıtasıyla gazaya memur olduğunu, bu nedenle rahatlık ve istirahat nedir bilmeden çalıştığını" ifade ediyor ve ekliyordu: "Osmanlı devleti bizim efendimizdir, onların Ruslara karşı sefer açtığını (1786-1792 Osmanlı-Rus Harbi) işittim ve sonsuz bir sevinç duydum. Allah zaferler versin diye dua ederim." Mansur mektubunun sonunda ise dünya gözü ile Osmanlı Padişahını (I.Abdülhamid) görmeyi çok arzu ettiğini belirtiyordu.¹⁰⁵ Bu mektuplar okunup anlaşıldığında, imparatorluk yöneticilerinin Mansur'a karşı duydukları endişe en aza inmiş olmalıdır. Nitekim o, açıkça görüldüğü üzere kendisini Osmanlı İmparatorluğu'nun sadık bir hizmetkârı olarak görmektedir, ayrıca Rusya'ya açılan savaşta görev almaya hazırdır. Üstelik diğer istihbarat raporlarında, Mansur'un söylediklerinde samimi olduğunu ispatlar bilgiler mevcuttur. Mesela tatar Seyyid Mehmed'in raporunda Mansur'un "Hz. Muhammed, rüyamda bana Sultan Abdülhamid (I) Han'a itaat ederek, din ve devlete hizmet eyle diye telkinde bulundu" yönündeki beyanatına yer verilmiştir.¹⁰⁶ Hacılar Kalesi muhafızı Ali Ağa'nın istihbarat raporunda ise İmam'ın Müslümanlara karşı kötü bir niyetinin olmadığı anlatılıyordu. Özellikle, muharebe sırasında Rus tarafından ele geçirdiği savaş toplarını bir elçi kanalıyla geri isteyen Ruslara verdiği cevap oldukça manidardır: "Ben size üzerime gelmeyin demişken siz aksini yaptınız. O topları size vermem. Bana da gerekmediği için onları Osmanlı padişahının vekili olan Soğucak paşasına gönderdim."¹⁰⁷ Mansur'un verdiği cevaptan iki önemli sonuç çıkarmak mümkündür. Birincisi, kendisinin top kullanma becerisi yoktur. Diğer ise meselenin de anlaşılmasına yardımcı olacağı üzere, Osmanlılara karşı herhangi bir yanlış tutumu söz konusu değildir.

f) Rus Korkusu ve Mücadele

Mansur'un tüm Kafkasya ve Anadolu'da meşhur olmasını sağlayan Ruslarla sürdürdüğü mücadeleler, Osmanlı istihbarat elemanlarının en fazla ilgisini çeken araştırma konularından birisi olmuştur. Raporlarda yer alan bilgilerin birçoğunun bahsedilen mücadelelere ayrılmış olması da bu iddiayı destekler. İlk bilgiler genellikle, Rusların Mansur'un ortaya çıkışından ve faaliyetlerinden

¹⁰⁵ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 27/1305; 12 Rebiyülâhır 1200/12 Şubat 1786; 28/1348; 28/1349; 28/1350; 25 Muharrem 1200/28 Kasım 1785; 28/1351; 29 Zilhicce 1200/23 Eylül 1786; 28/1351-A; 29 Zilhicce 1200/23 Eylül 1786.

¹⁰⁶ BOA, YB.04, 6/26; 5 Muharrem 1200/8 Kasım 1785.

¹⁰⁷ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 21/1011-B; 29 Şevval 1199/4 Eylül 1785.

büyük bir endişe ve korkuya kapıldıklarını açığa vuruyordu. Çünkü Mansur etrafında oluşan birliktelik Rusların Kafkasya'daki yayılma faaliyetlerini sekteye uğratabilecekti. Bunun için hemen bir askerî harekete başvurma lüzumu hissetmişlerdi. Nitekim Soğucak'a gönderilen tatar Seyyid Mehmed, esir düşen Rus kazaklarından gizlice sorup sorduğuktan sonra "Rusların İmam Mansur'un korkusundan dolayı mustarip olduklarını çıplak gözle müşahade ettiğini" ifade ediyordu.¹⁰⁸ Eke Pazarı'na gönderilen casus da "Rusların Mansur'dan epeyce korktuğunu ve hayli telaş edip üzerine çok sayıda asker göndereceklerini duyduğunu" belirtmişti.¹⁰⁹

Çerkez kabileleri tarafından imzasız olarak Sadaret'e gönderilen bir istihbarat raporu ise Mansur ve Ruslar arasındaki savaşın başladığını haber veriyordu. Buna göre, Ruslar; Kırım ve Kumkale'deki askerlerini Mansur'un üzerine sevk etmişlerdi.¹¹⁰ İstanbul'a ulaşan Arapça istihbarat raporunda ise "İmam Mansur denilen genç bir çobanın Dağıstan'da başına topladığı cemaatiyle birlikte Ruslarla savaştığından" bahsediliyordu.¹¹¹ Savaşın ayrıntılarını ve bölgedeki gelişmeleri ise Hacılar Kalesi muhafızı Ali Ağa'nın istihbarat raporunda bulmak mümkündür. Raporda kaydedildiği üzere, İmam Mansur'un etki alanı genişleyince Ruslar korkuya kapılıp, İmam Mansur'u yakalamak üzere 7 bin kişilik bir kuvvet sevk ediyorlardı. Ancak büyük bir hezimete uğruyorlar ve savaş meydanında 10 kita top, cephane ve mühimmat arabalarını bırakarak kaçıyorlardı. Kurtulmayı başarabilenler ise 100 neferi geçmiyor, ayrıca İmam Mansur'un büyük kardeşi de bu savaş sırasında şehit düşüyordu. Ali Ağa, Ramazan ayının ortasında bu haberleri işitir işitmez hemen bir adam tedarik ederek araştırmaya gönderdiğini ve onun da aynı haberlerle döndüğünü ifade etmiştir. Ali Ağa'nın bir diğer bilgi kaynağı ise o savaşta yer aldığını ifade eden bir Nogay mirzası olmuştur.¹¹²

Aldı Savaşı'na işaret eden bu raporlardan sonra, İmam Mansur'un Kızlar Kalesi üzerine gerçekleştirdiği hücumlara ilişkin ayrıntılarsa Hasan Efendi'den geliyordu. Buna göre Mansur, Kumuk beyleriyle ittifak kurup, Rusların elinde bulunan Kızlar Kalesi'ne hücum ve kalenin bir palankasını fethetmişti. Ancak kale sağlam ve Mansur'un askeri az olduğundan fethi tamamlanamamıştı. Bu nedenle bir miktar ganimet alınarak geri dönülmüştü. Sonra Kumuk taifesinin teşvikiyle kaleyi fethetmek için tekrar harekete geçildi. Lakin Ruslar, Kumuk beylerini akçe ile kendi taraflarına çekmek suretiyle Mansur kuvvetlerini böldüğünden kalan askerlerle kalenin fethi mümkün olamadı. Askerler de

¹⁰⁸ BOA, YB.04, 6/26; 5 Muharrem 1200/8 Kasım 1785.

¹⁰⁹ *Tarih-i Cevdet*, III, s.238-239.

¹¹⁰ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 18/801; 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785.

¹¹¹ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 3/74.

¹¹² BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 21/1011-B; 29 Şevval 1199/4 Eylül 1785.

fetihten umudunu kesince düşmanın bağ ve tarlaları tahrip edilerek geri dönüldü.¹¹³

Soğucak muhafızı Ferah Ali Paşa'nın "*tecessüs-i ahval*" için görevlendirdiği kayıncıbiraderinin raporunda ise Aldi Savaşı'na, Kızlar Kalesi'ne gerçekleştirilen hücumlara ve Rusların savaş sırasında beraberinde bulunanları Mansur'dan ayırmak için başvurduğu hilelere ilişkin oldukça mufassal bilgiler vardır. Buna göre, Ruslar bir general idaresinde 6-7 bin kişilik bir kuvvetle Mansur üzerine yürüyorlar, ancak hiçbiri canını kurtaramıyor. Rusları böyle bir hezimete uğrattınca, etraftan Mansur'a bağlılık bildirenlerin sayısı artıyor ki bunlar arasında Rus ordusuna mensup солдатlar da vardır. Bundan sonra Mansur, Kızlar Kalesi'ne hücum etmeye başlıyor. Bu esnada Ruslar, Mansur'a tabi olan askerlerine casus gönderip "o kadar zamandır Mosko'fun ekme ve nimetiyle yaşadıktan sonra şimdi böyle esası olmayan bir adama tabi oldunuz, onun hakkından gelince siz ne cevap vereceksiniz? Suçunuz affolundu, geri dönün" şeklinde nasihatler ediyor. Bunun üzerine onlar da Mansur'a sırt çevirip Rusya topraklarına geçiyorlar. Mansur da yanında kalan Çeçen ve Dağıstan askerleriyle Kızlar Kalesi'ni muhasara ediyor, ancak başarı sağlayamayıp geri dönüyor.¹¹⁴

Mansur'un Ruslarla olan diğer mücadeleleri de bölgedeki Osmanlı idarecilerince İstanbul'a bildirilmişti. Daha önce de ifade edildiği üzere, onlar bilgi sağlarken ihtiyatı elden bırakmıyorlar, bunun bir alameti olmak üzere, Mansur'un Ruslarla mücadelelerini kaydettikleri raporların sonuna çoğu zaman "ancak, haberlerin *essab* olup olmadığı doğrulanamadı, daha önce *ferman buyrulduğu üzere* gönderilen *mahsus adamlarla* araştırmalar sürmektedir" şeklinde bir not ilave ediyorlardı.¹¹⁵ Lakin diğer bilgi kanallarının aynı hassasiyet içerisinde olmadığına tanıklık eder bazı bilgilerle karşılaşmak hiç yaşanmadık bir hadise değildi. Mesela, Gerzeli Seyyid Halil Reis, Kefe'deki Müslüman zabitten sorup öğrendiği üzere "70-80 kişilik bir Rus neferinin gidip İmam Mansur askerini dağıttığını, kendisinin de firar ettiğini" haber veriyordu,¹¹⁶ ancak bu bilginin doğrulanması hâlihazırda mümkün değildir.

Sonuç

İmam Mansur'un ortaya çıktığı sıralarda Osmanlı imparatorluk merkezi bir yandan Kırım'ı ilhak eden Rusların Kafkasya'ya yayılma çabalarını takip ediyor, öte yandan Kuzey Kafkasya ve halklarını tanımaya çalışıyordu. Mansur'un birdenbire ortaya çıkması Osmanlı bilgi toplama çalışmalarının tamamıyla onun üzerinde yoğunlaşmasıyla neticelendi. Mansur ile ilgili yayılan efsaneler ve özellikle onun Ruslar karşısında kazandığı zaferler, Osmanlı yönetici sınıfının

¹¹³ Ahmed Vâsif Efendi, *Mebâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*, s.364-365.

¹¹⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 27/1305; 12 Rebiyülahır 1200/12 Şubat 1786.

¹¹⁵ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 27/1305-A; 29 Zilhicce 1200/23 Ekim 1786.

¹¹⁶ BOA, YB.04, 6/27; 6 Muharrem 1200/9 Kasım 1785.

ilgi ve merakını en üst seviyeye çıkardı. Bunun yanında, Kafkas kabilelerini Osmanlı imparatorluk idaresinden ayıracağı ve daha önemlisi ise Osmanlı ve Rusya arasında bir savaşa sebep olacağı yönündeki endişeler, Mansur ve faaliyetlerine yönelik bilgi toplama çalışmalarına ayrı bir ivme kazandırdı. Dolayısıyla ilgi, merak ve endişeyle gelişen süreç sonunda Mansur, 19.yüzyıla girerken Osmanlı istihbaratının en önemli ve bir o kadar da özel gündem maddesi haline geldi. Öyle ki hakkında bilgi sahibi olmak için hemen bir istihbarat ağı kuruldu ve her fırsattan istifade edilerek önemli bilgi toplama çalışmaları gerçekleştirildi. Bu sayede kimliği, misyonu, etki alanı, Osmanlılara yaklaşımı ve nihayet Ruslarla sürdürdüğü mücadeleler hakkında enine boyuna bilgi sahibi olundu. Bu haliyle imparatorluk yöneticilerinin merak ve endişeleri giderildi.

Bunun yanında, Mansur hakkında yürütülen bilgi toplama çalışmalarını Osmanlı imparatorluk tarihi açısından önemli kılan bazı hususlar da vardır. Bu çalışmalar sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenlerin kendilerini doğrudan ilgilendiren bir hadise hakkında bilgi sahibi olabilmek için ortaya koydukları çabaya tanıklık etmek, o hususların başında gelir. Osmanlı istihbarat çalışmalarında ilk devirlerden itibaren istifade edilen bilgi toplama kanallarına ait bir panorama sunmuş olması, Mansur hedefli istihbarat çalışmalarının bir diğer önemli hususiyeti olmuştur. Mansur hakkında İstanbul'a ulaşan istihbarat raporlarından bazılarının Arapça, Çeçence veya Çerkezce olması ise Osmanlı istihbarat ağının genişlik ve zenginliğine işaret etmesi açısından önemlidir. Son olarak, Mansur'a dair gerek Osmanlı arşiv kayıtlarında gerekse kroniklerde yer alan bilgilerin birçoğunun bahsedilen istihbarat çalışmalarının birer mahsulü olmaları da dikkat çekici bir gelişme olarak kaydedilmelidir.

Kaynakça

I) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

(Dosya No/Gömlük No; Hicri/Miladî tarih şeklinde gösterilmişlerdir. Tarihler metin içerisinde verildiğinden burada tekrar edilmelerine lüzum duyulmamıştır.)

Hatt-ı Hümayûnlar: 3/74; 18/801; 20/941; 21/1011-A; 21/1011-B; 21/1011-C; 21/1011-D; 21/1011-E; 25/1246; 25/1247; 27/1305; 27/1305-A; 27/1308; 28/1348; 28/1351; 28/1351-A.

Bulgaristan Devlet Arşivlerinden (Kiril ve Methodiys Küyüphanesinden) Alınan Osmanlıca Belgeler (YB.04) : 6/26; 6/27.

II) Basılı Eserler

Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi*, Haz. Adnan Baycar, TTK Yay., Ankara 1998.

Ahmed Câvid, *Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Câvid Bey'in Müntehabâtı)*, Haz. Adnan Baycar, Yeditepe Yay., İstanbul 2004.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III, Matbaa-i Osmaniye, 2. Baskı, Dersaadet 1309.

Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, TTK Yay., Ankara 1994.

AKMAZ, Ahmed, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)*, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1994.

BADDELEY, John F., *Rusların Kafkasya'ya İstilas ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, Kayihan Yay., İstanbul 1995.

BATIRHAN, B., "Şeyh Mansur", *Kafkasya*, C.I, S.6, Başnur Matbaası, Ankara 1965, s.4-8.

BATIRHAN, B., "Şeyh Mansur", *Kafkasya*, C.I, S.7, Başnur Matbaası, Ankara 1965, s.21-22.

BENNİGSEN, Alexandre- Chantal Lemercier-Quelquejav, *Sûfi ve Komiser Rusya'da İslâm Târikatları*, Çev. Osman Türer, Akçağ Yay., Ankara 1988.

BERKOK, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958.

BİCE, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.

EREL, Şerafeddin, *Dağistan ve Dağistanlılar*, İstanbul Matbaası, 1961.

GAMMAR, Moshe, *The Lone Wolf and the Bear: Three Centuries of Chechen Defiance of Russian Rule*, India 2006.

GÖKÇE, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979.

GÜSAR, Vasfi, "Uşurman-Şeyh Mansur, 1722-1749", *Kafkas Dergisi*, S.I, İstanbul 1957, s.6-9.

HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, Üçdal Neşr., İstanbul 1998.

- HENZE, Paul. B., *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişii*, Çev. Akın Kösetorunu, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1985.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.
- KAFLLI, Kadircan, *Şimali Kafkasya*, Vakıt Matbaası, İstanbul 1942.
- Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkez*, Haz.Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yay., İstanbul 2012.
- KUNDUKH, Aytek, *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, Haz.Tanık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yay., İstanbul 1987.
- KUTLU, Tanık Cemal, *İmam Mansur*, Bayrak Yay., İstanbul 1987.
- Mütercim Ayıntâbî Ahmed Asım, *Asım Tarihi*, I, Ceride-i Havadis Matbaası, Dersaadet (Baskı tarihi belirtilmemiş).
- ÖZSARAY, Mustafa, *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya, (Savaş ve Sürgün I, 1781-1919)*, Kafkas Vakfı Yay., 2011.
- SCHAEFER, Robert W., *The Insurgency In Chechnya And The North Caucasus*, Greenwood Publishing Group, 2010.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş, *Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998.
- YILDIZ, Muharrem, *Dünden Bugüne Kafkasya*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2006.
- ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.
- ZELKİNA, Anna, *In Quest for God and Freedom: The Sufi Response to the Russian Advance in the North Caucasus*, London 2000.